

# Eugen Kumičić na razmeđi stoljeća

---

Špoljarić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:094591>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-12**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



**SVEUČILIŠTE U RIJECI  
FILOZOFSKI FAKULTET**

**Ivan Špoljarić**

**Eugen Kumičić na razmeđi stoljeća**

**(DIPLOMSKI RAD)**

**Rijeka, 2019.**

SVEUČILIŠTE U RIJECI  
FILOZOFSKI FAKULTET  
Odsjek za kroatistiku

Ivan Špoljarić  
Matični broj: 0009066546

# Eugen Kumičić na razmeđi stoljeća

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentorica: dr. sc. Borana Morić-Mohorovičić

Rijeka, 5. rujna 2019.

## IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Eugen Kumičić na razmeđi stoljeća* izradio samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Borane Morić-Mohorovičić.

U radu sam primijenio metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo u diplomskom radu na uobičajen način citirao sam i povezo s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student

Ivan Špoljarić

Potpis

---

## Sadržaj:

|  |    |
|--|----|
| 1. Uvod .....  | 1  |
| 2. O Eugenu Kumičiću .....   | 4  |
| 2.1 O Kumičićevu književnome stvaralaštvu .....                              | 7  |
| 2.2 Začetnik hrvatskoga naturalizma.....                                     | 11 |
| 3. Eugen Kumičić – političar.....  | 15 |
| 3.1 Povezanost Kumičićevih djela i pravaške ideologije .....                 | 18 |
| 3.2 Jezično-političke polemike između pravaša i vukovaca .....               | 22 |
| 3.3 Politička situacija druge polovice 19. stoljeća .....                    | 24 |
| 4. Jezična politika druge polovice 19. stoljeća.....                         | 28 |
| 4.1 Filološke škole .....  | 30 |
| 4.1.1 Zagrebačka filološka škola.....  | 31 |
| 4.1.2 Zadarska filološka škola.....  | 36 |
| 4.1.3 Riječka filološka škola .....  | 40 |
| 4.2 Hrvatski vukovci.....  | 42 |
| 4.3 Jezični i politički sukob <i>zagrebaša</i> i vukovaca.....               | 45 |
| 4.4 Slabljenje zagrebačke filološke škole i prevlast hrvatskih vukovaca .... | 49 |
| 5. Jezična analiza Kumičićevih djela .....                                   | 51 |
| 5.1 Olga i Lina (1881) .....   | 53 |
| 5.2 Gospodja Sabina (1883) .....   | 59 |
| 5.3 Pod Puškom (1889).....   | 62 |
| 5.4 Urota Zrinsko-Frankopanska (19**) - drugo izdanje.....                   | 65 |
| 6. Jezik hrvatskih književnika s kraja 19. i početka 20. stoljeća.....       | 70 |
| 7. Zaključak .....   | 74 |
| 8. Literatura: .....   | 77 |

## 1. Uvod

Čitavo je 19. stoljeće, osobito njegova prva polovica, obilježeno ključnim političkim odlukama koji su uvelike usmjerile razvoj hrvatskoga nacionalnoga identiteta. Vrijeme je to u kojem mladi intelektualci ustaju protiv feudalnih odnosa i centralističkoga uređenja tadašnjih velesila te počinju širiti nacionalne ideje. Građanstvo se, kao najbrojnija staleška grupa, bori za slobodu i demokraciju i tako postaje nosiocima nacionalnih osjećaja.

U Hrvatskoj je prvi dio stoljeća obilježen na povijesno-političkom i kulturnom planu kroz romantičarsku zanesenost hrvatskih iliraca koji su nastojali podići nacionalnu svijest, osobito kroz jezik i bogatu kulturnu baštinu. Jezik postaje glavno sredstvo u povezivanju hrvatskih zemalja, a rađa se težnja za njegovom standardizacijom i kodifikacijom u svrhu povezivanja svih hrvatskih govornika. Kako bi se u tome uspjelo, najprije je trebalo ustati protiv višestoljetne represivne austrijske i mađarske hegemonije, što su mladi intelektualci na čelu s Ljudevitom Gajem i učinili pokrenuvši hrvatski narodni preporod. Na taj su se način izborili najprije za ravnopravnost hrvatskoga jezika, a zatim i za njegov daljnji razvoj. Za širenje svijesti o važnosti hrvatskoga jezika ništa manje zaslužni nisu bili književnici, osobito pjesnici, koji su budnicama podizali nacionalne osjećaje i slavili bogatu hrvatsku povijest i kulturu istovremeno stvarajući bogatu nacionalnu književnu baštinu. Ujedinjeni u rodoljublju, hrvatski su intelektualci težili jednome – dovršetku onoga što je započeo Bartol Kašić dva stoljeća ranije, odnosno normiranju hrvatskoga standardnoga jezika na štokavskoj osnovici.

Drugu polovicu 19. stoljeća na jezičnome planu obilježio je rad filoloških škola koje su, iako različitih koncepcija, težile istome cilju – stvaranju jedinstvenog standardnog jezika koji bi povezoao govornike svih južnoslavenskih naroda. Na političkome planu ponovno je jačala austrijska, mađarska i djelomično talijanska hegemonija, obnovilo se apsolutističko uređenje, a hrvatski je jezik

ostao jedino sredstvo očuvanja hrvatskoga nacionalnoga bića. Najprije su jezikoslovno djelovanje obilježila tri filološka centra – zagrebački s naslijeđenom ilirskom filološkom koncepcijom i Adolfom Veberom Tkalčevićem kao predvodnikom, zadarski s Antom Kuzmanićem i njegovom borbom za ikavsku štokavicu te riječki s Franom Kurelcem i arhaičnim pogledima na jezični razvoj. Pobjedu u jezikoslovnim raspravama odnijela je zagrebačka filološka škola koja je sve do 80-ih godina i pojave hrvatskih vukovaca usmjeravala normiranje hrvatskoga standardnoga jezika i prema čijim je načelima uveden službeni jezik u javnu uporabu u drugoj polovici 19. stoljeća. U posljednjem desetljeću pojavljuje se nova jezikoslovna struja predvođena mladim Tomom Maretićem, nastavljajući jezične koncepcije Vuka Stefanovića Karadžića. Za razliku od zagrebačke filološke škole koja je nastojala stvoriti zajednički književni jezik svih Južnih Slavena, vukovska je koncepcija otklanjala razlike među jezicima i konkretnijim rješenjima preuzela ulogu normiranja standardnoga jezika.

Jezikom zagrebačke filološke škole nastao je bogat opus hrvatske književnosti realizma. Od Augusta Šenoae, kao začetnika ovoga književnoga razdoblja, pa do pojave književnika modernizma, svako je značajnije književno ime bilo priklonjeno Veberovoj jezičnoj koncepciji. Jedan od predvodnika devetnaestostoljetne hrvatske književnosti bio je i Eugen Kumičić čije će književno i političko djelovanje, uz filološku analizu njegovih djela, biti središnjom temom ovoga diplomskoga rada.

Kumičić je jedan od najznačajnijih književnika hrvatskoga realizma, ali i jedan od najznačajnijih pisaca u hrvatskoj književnoj povijesti. Iza sebe je ostavio bogat literaran opus, a drugačijim i realnijim pogledom na svijet, bez uljepšavanja poput njegova francuskoga uzora Émilea Zole, uveo je naturalizam u hrvatsku književnost. Kumičić je najbolja djela stvorio oslikavanjem moralnoga propadanja višega zagrebačkog građanskoga sloja i njegova nazadovanja. Osim toga, teme romana pronalazio je i u aktualnim zbivanjima rodnoga seoskoga istarskog kraja. Pisao je romane, drame, novele, pripovijesti i eseje, a objavio je

tridesetak djela povijesne, ljubavne i socijalne tematike čime je postao jedan od najproduktivnijih hrvatskih pisaca.

Iz Kumičićeva javnoga djelovanja treba izdvojiti njegov politički angažman. Kao veliki dio tadašnjih intelektualaca, osobito književnika, Kumičić je bio pristaša pravaške ideologije, jedine koja se nije priklanjala niti jednoj strani i koja je zagovarala hrvatsku autonomiju, osobito u odnosima s Ugarskom. U tri je navrata bio izabran kao zastupnik pravaških ideja u Hrvatskome saboru, a ni za vrijeme najvećih unutarstranačkih previranja i raskola nije napustio temeljne Starčevićeve i Kvaternikove ideje. U žestokim se govorima doticao svih važnijih nacionalnih pitanja, a posebni naglasak treba staviti na njegov angažman oko pitanja jezika. Žestokim je govorima ulazio u rasprave s unionistom Tomom Maretićem, predvodnikom nove jezikoslovne struje koja je uvelike obilježila kraj 19. i dobar dio 20. stoljeća. Protivio se svakom pokušaju rušenja hrvatskog nacionalnog identiteta, a svakako će ostati upamćen kao jedan od sudionika izbacivanja Khuena Héderváryja iz sabornice pri čemu je ban udaren nogom u stražnjicu i osramoćen.

Poput većine predvodnika hrvatskog realizma, Kumičić je pisao prema koncepciji filologa zagrebačke škole. Kako je u saborskim raspravama pokazao protivljenje vukovskim intervencijama u jezik, njegova priklonjenost Veberu i njegovim jezikoslovcima nije sporna. No, postavlja se pitanje je li Kumičić mijenjao način pisanja s obzirom na novo jezično stanje koje su uveli hrvatski vukovci, i ako jest, u kolikoj je mjeri napravio otklon od normi zagrebačke filološke škole. Analizom književnih djela<sup>1</sup> kojima je obuhvaćeno čitavo razdoblje njegova stvaranja, utvrdit ću koliko su jezične mijene utjecale na njegov

---

<sup>1</sup> Kumičićeva ostvarenja podvrgnuta filološkoj analizi u ovome diplomskome radu redom su: Jenio Sisolski: *Olga i Lina*, Naklada Milana Kerdića, Sušak, 1881; Jenio Sisolski: *Gospodja Sabina*, Naklada „Matice hrvatske“, Zagreb, 1883; Jenio Sisolski (Evgenij Kumičić): *Pod puškom*, Tisak i naklada Scholza i Kralja, Zagreb, 1889.; Evgenij Kumičić: *Urota Zrinsko-Frankopanska*, drugo izdanje, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 19\*\*.



jezik stvaranja književnih djela. Radi metodologije, u radu će najprije biti prikazan povijesno-politički kontekst Kumičićeva vremena, a zatim i cjelokupna jezična politika druge polovice 19. stoljeća.

## 2. O Eugenu Kumičiću

Eugen Kumičić hrvatski je književnik, filozof, povjesničar, političar i vrstan govornik<sup>2</sup> rođen 1850. godine u srednjovjekovnome gradiću Brseču smještenom na istočnoj obali Istre. Rođen je u imućnoj seljačkoj obitelji koja mu je od malih nogu usađivala nacionalnu svijest i odgajala ga u duhu hrvatstva (Šicel 2005: 131). Nakon završene gimnazije upisao je studij medicine u Pragu, koju nije završio, te filozofiju, povijest i zemljopis u Beču gdje je oblikovao svoje poglede na život. Nakon završenog studija u Beču odlazi u Pariz gdje je izravno pratio književna zbivanja, osobito ona u kojima je sudjelovao francuski romanopisac i njegov najveći uzor Émile Zola koji je začeo jedan novi pravac europske književnosti – naturalizam. U dvije godine koje je proveo u francuskoj prijestolnici upoznao se s novim književnim obilježjima koja će kasnije i sam u svojim djelima pokušati preslikati u hrvatsku književnost (Jelčić 1995: 107).

Povratkom u Hrvatsku zaposlio se kao gimnazijski profesor u Splitu gdje je, družeći se s hrvatskim povjesničarom Tadijom Smičiklasom i arheologom Franom Bulićem, upoznao povijesne činjenice koje je iskoristio kao građu svojih budućih romana (Bratulić 1987: 169). Uzor je, osim u Émileu Zoli, pronašao u

---

<sup>2</sup> Dubravko Jelčić skupio je i objavio najznačajnije govore Eugena Kumičića u knjizi pod naslovom *Govori* (1994) Ondje ističe kako u vrijeme njegova političkog djelovanja nije bilo dopušteno čitati pripremljene govore. Navedena odredba bila je propisana poslovníkom Sabora Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Dopušteno je bilo pročitati tek pokoji citat, stoga se Eugena Kumičića treba smatrati vještim govornikom (Jelčić 1994: 7).

Augustu Šenoj<sup>3</sup> i njegovom portretiranju „malih“ likova opterećenih različitim socijalnim, etičkim i političkim pitanjima (Jelčić 2004: 242). Također, po uzoru na Šenou, Kumičić je u svoja djela uveo hrvatske velikane kako bi u čitateljima probudio svijest o bogatoj hrvatskoj povijesti. Godine 1883. objavljuje esej *O romanu* koji ubrzo postaje manifest naturalizma u hrvatskoj književnosti, čime je „uzburkao književnu atmosferu, postavši za neko vrijeme, dok su trajale glasne polemike za i protiv naturalizma, središnja osoba našega književnog života.“ (Jelčić 2004: 242)

Manje je poznato Kumičićevo političko djelovanje. Slijedeći Starčevićeve<sup>4</sup> i Kvaternikove<sup>5</sup> ideje, postao je istaknutim članom *Stranke prava*. Vještim govorništvom i brojnim gorljivim zastupničkim nastupima u Hrvatskome saboru,

---

<sup>3</sup> August Šenoa (1838 – 1881) hrvatski je književnik i utemeljitelj realizma u hrvatskoj književnosti. Pisao je pripovijetke, drame, kritike i pjesme, a smatra se začetnikom hrvatskog modernog romana (*Zlatarovo zlato* iz 1871. godine). Djela su mu socijalne tematike s protagonistima iz svakodnevnog života s naglaskom na njihovoj psihološkoj karakterizaciji te djela povijesne tematike u kojoj glavne likove čine velikani hrvatske povijesti. U romanima se osvrtao na etička, socijalna i politička pitanja svoga vremena, a osobito je kritizirao moralne odnose u plemstvu i građana. Najznačajnija djela su mu *Zlatarovo zlato* (1871), *Kugina kuća* (1871), *Prijan Lovro* (1873), *Čuvaj se senjske ruke* (1876), *Seljačka buna* (1877), *Diogenes* (1878), *Prosjak Luka* (1879) te nedovršeni roman *Kletva*. Uz književni, bavio se političkim radom i novinarstvom, a bio je dugogodišnji urednik časopisa *Pozor* i *Vienac*. Umro je u Zagrebu 1881. godine kao jedan od najznačajnijih pisaca hrvatske književnosti (Prosperov Novak 2003: 227).

<sup>4</sup> Ante Starčević rođen je u Velikom Žitniku kraj Gospića 1823. godine. Bio je filozof, književnik i povjesničar, a najviše traga ostavio je u svome političkom djelovanju. Godine 1861. s Eugenom Kvaternikom osniva Stranku pravu te počinje širiti ideje u kojima zastupa slobodu kao temeljno pravo svakoga čovjeka, demokraciju, samostalnost i neovisnost hrvatskoga naroda te pravo na uporabu hrvatskoga jezika. Njegov je nauk ubrzo postao popularan među intelektualcima 19. stoljeća, prvenstveno zbog ideje o „vladavini naroda“. Umro je u Zagrebu 1896. godine, a zbog svojih filozofskih shvaćanja u kojima je na prvome mjestu bila domovina i zaštita nacionalnih interesa, prozvan je „Ocem domovine“. (Barišić 1999: 12)

<sup>5</sup> Eugen Kvaternik rođen je u Zagrebu 1825. godine, a poginuo u zasjedi tijekom rakovičke bune 1871. godine. Uz Antu Starčevića bio je utemeljitelj Stranke prava i njezin najistaknutiji član. Osim njegova političkog djelovanja, valja istaknuti da je Kvaternik bio pisac i revolucionar te borac za samostalnu i neovisnu Hrvatsku. Sa svojim najbližim suradnicima 1871. godine odlazi u Rakovicu gdje podiže oružanu bunu želeći tako preuzeti vlast u Hrvatskoj. Zbog loše pripreme i slabog odaziva u njegovu „pobunjeničku“ vojsku, buna je ugušena, Kvaternik je ubijen, a pripadnici Stranke prava postaju obilježeni kao buntovnici (Pavličević 2000: 278).

postao je jedna od središnjih i najutjecajnijih osoba ove političke opcije. Prema pravaškim načelima zalagao se za ravnopravnost i slobodu svih ljudi, demokraciju te za samostalnost, neovisnost i ujedinjenje hrvatskih zemalja. Istaknuo se kao protivnik tadašnje mađarske politike,<sup>6</sup> ali i politike hrvatskih zastupnika koji su zagovarali povezivanje s Ugarskom, tzv. unionista. Kako je smatrao hrvatski jezik jednim od najznačajnijih obilježja nacionalnoga identiteta, žestoko je polemizirao s hrvatskim vukovcima oko aktualnih jezičnih pitanja.

U njegovu je književnome radu jasno vidljiv utjecaj pravaške politike, posebno u povijesnim romanima u kojima su protagonisti bili velika imena hrvatske povijesti. Na taj je način čitateljima približio temeljno pravaško načelo koje se ogleda u težnji za slobodu i samostalnost, čime su mu romani postali „način za promoviranje pravaške promidžbe i uopće za podizanje patriotskog duha u vremenu dominacije Khuenove autokracije.“ (Matković 2011: 38). Književne i političke radove objavljivao je uz pravaške časopise *Sloboda* (od 1886. *Hrvatska*) i *Hrvatska vila* čiji je bio urednik (Šicel 2005: 248).

Javnim djelovanjem postao je jedna od središnjih osoba hrvatske političke i književne scene s prijelaza iz 19. u 20. stoljeća. Iznenada je preminuo u Zagrebu 1904. godine ostavivši u naslijeđe najvrjednija djela hrvatske književnosti uopće. Iako je Eugen Kumičić jedno od najvećih i temeljnih imena hrvatske književnosti, danas nema niti jedne književne nagrade koja nosi njegovo ime. Pokopan je na zagrebačkom Mirogoju, a njemu u čast veliki broj škola, knjižnica, ulica i trgova danas nosi njegovo ime<sup>7</sup>.

---

<sup>6</sup> O tadašnjoj mađarskoj politici usp.: „Politička situacija druge polovice 19. stoljeća“

<sup>7</sup> Gotovo da ne postoji grad u kojemu jedna od ulica, trgova ili javnih ustanova ne nosi ime Eugena Kumičića. Ulica Eugena Kumičića postoji u Splitu, u kojem je dio života djelovao kao gimnazijski profesor, zatim u Dubrovniku, Zadru, Opatiji, Pulji, Virovitici, Zagrebu i dr. U Koprivnici se nalazi Trg Eugena Kumičića, a škole koje nose naziv njemu u čast nalaze se u Rijeci, Velikoj Gorici i Slatini.

## 2.1 O Kumičićevu književnome stvaralaštvu

Eugen Kumičić u književnosti se pojavio uz naraštaj pisaca koji su činili temelj hrvatskoga realizma<sup>8</sup>. Nakon Šenoine smrti 1881. godine, na književnoj sceni pojavili su se pisci koji nastavili njegovu realističku poetiku i koji su svojim djelima obilježili posljednja dva desetljeća 19. stoljeća (Šicel 2005: 5). Pravi, izravni, doticaj s književnošću Kumičić ostvaruje odlaskom u Pariz gdje postaje, „prvim hrvatskim Francuzom“ koji čita Zoline spise na izvornome jeziku (Prosperov Novak 2003: 238).

Podjelom na poetiku, djela su mu pisana u duhu realizma, po uzoru na Augusta Šenou, i u duhu naturalizma po uzoru na Émilea Zolu. Ako ih promatramo tematski, prevladavaju ljubavne i socijalne teme iz života ljudi njegova rodnog Brseča i Zagreba u kojem je živio i djelovao te povijesne teme u kojima je prikazao poznate hrvatske velikane (Šicel 2005: 131). Upravo ovaj posljednji tematski dio njegova opusa nastao je pod utjecajem pravaške ideologije za koju se čitav život zalagao. Čitav opus, od tridesetak vrijednih ostvarenja, Kumičić je napisao u svega nešto više od dvadeset godina, a pisao je romane, pripovijesti, novele, drame i eseje od kojih su mu najvrjedniji i najuspjeliji povijesni, ljubavni<sup>9</sup> i socijalni romani. Miroslav Šicel u *Povijesti hrvatske*

---

<sup>8</sup> Hrvatski realizam književno je razdoblje koje obuhvaća posljednja dva desetljeća 19. stoljeća. Iako su djela hrvatskog realizma nastajala do kraja 19. stoljeća, okvirno se trajanje realizma uzima od smrti Augusta Šenoe (1881) pa do objave Leskovarove novele *Misao na vječnost* (1891) i Matoševe pripovijetke *Moć savjesti* (1892) kao prvih modernističkih djela hrvatske književnosti. Hrvatski realizam je nastao pod različitim utjecajima i zato se kao takav ne može mjeriti s europskim realizmom. S jedne strane na procvat hrvatske književnosti realizma utjecala je politička situacija i vladavina bana Hedervaryja, zatim zakašnjelo formiranje nacija i nacionalnosti, propast plemstva i društvene promjene i dr. Hrvatski su književnici uzore pronalazili u francuskim i ruskim realistima, a kao najznačajniji istaknuli su se Eugen Kumičić, Ante Kovačić, Vjenceslav Novak, Josip Kozarac, Silvije Strahimir Kranjčević, Josip Eugen Tomić, Ksaver Šandor Gjalski i drugi (Prosperov Novak 2003).

<sup>9</sup> Vinko Brešić (2015: 135) Kumičićeve povijesne i ljubavne romane opisuje romanima građenima po obrascu trivijalne proze.

Slobodan Prosperov Novak (2003: 238) dio njegova opusa naziva trivijalnim i bulevarskim romanima.

*književnosti* (2005) izdvaja tri temeljne odrednice koje su utjecale na razvoj i karakter Kumičićeva stvaralaštva. Najprije njegovo podrijetlo i odgoj u nacionalnome duhu, zatim boravak u Parizu i izravan doticaj s naturalističkom poetikom i francuskom književnošću, i kao posljednje, njegov angažman u *Stranci prava* i doticaj s pravaškom ideologijom. Isti autor daje vlastitu podjelu prema kojoj se Kumičićevi romani mogu svrstati u tri tematska kruga. Prvi čine naturalistički romani u kojima je samo djelomično primijenio Zoline ideje, u drugi tematski krug pripadaju romani s tematikom iz svakodnevnoga života njegova istarskoga kraja i vjerno oslikavanje zagrebačkoga društvenoga života s pravaškoga aspekta, i posljednji treći tematski krug čine povijesni romani koji „su sinteza svega onoga što je u to vrijeme bilo prisutno u hrvatskoj književnosti, ujedno i sinteza njegova književnog opusa“ (Šicel 2005: 146). Kao i poveći broj, ne samo hrvatskih umjetnika, nego i europskih<sup>10</sup>, i Eugen Kumičić pisao je pod pseudonimom. Njegovo umjetničko ime bilo je Jenio Sisolski<sup>11</sup> pod kojim je objavio prva literarna ostvarenja svojega opusa (Jelčić 2004: 241).

Ključna je upravo 1881. godina kada je odlazak jednog velikana hrvatske književnosti, Augusta Šenoa, najavio dolazak novog, Eugena Kumičića. Naime, te je godine objavio *Olgu i Linu*, roman koji mnogi kritičari smatraju njegovim najuspjelijim ostvarenjem. *Olga i Lina*, kao roman kritike zagrebačkoga društva, definitivno ga je afirmirao na književnu scenu kao zrelog pisca. Trivijalnim konvencijama i postupcima koje je preslikao iz svojih francuskih uzora, Kumičić

---

Krešimir Nemeć najjasnije opisuje ovu odrednicu u svome radu *Eugen Kumičić i trivijalna književnost* (2002). Tvrdi kako Kumičić nipošto nije trivijalan pisac, već se služi konvencijama karakterističnima za takvu vrstu književnosti koje su, osim njega, u stvaranju književnih djela koristili i drugi pisci njegova vremena.

<sup>10</sup> Usp. npr. Józef Teodor Konrad Nalecz Korzeniowski kao Joseph Conrad, Anton Pavlović Čehov kao Antoša Čehonte, a Samuel Langhorne Clemens kao Mark Twain; u hrvatskoj književnosti: August Šenoa kao Petrica Kerempuh, Ljubomir Tito Josip Franjo Babić kao Ksaver Šandor Gjalski, Silvije Strahimir Kranjčević kao Nehajski i dr. (Nosić 2019: 8).

<sup>11</sup> „Prema brdu Sisolu, koje se diže iznad rodnoga mu Brseča, Evgenij Kumičić je uzeo pseudonim Jenio Sisolski.“ (Frangeš, 1987: 200)

stvara ljubavni roman u kojem vjerno oslikava svu nazadnost tadašnjeg višega građanskoga sloja dvaju velikih gradova, Zagreba i Beča. Kao što naslov otkriva, protagonistice romana su žene, Olga i Lina kojima su svojstvene potpuno suprotne osobine. Olga je mlada djevojka, od svega petnaest godina, izrazite ljepote i dobrote i kao takva je simbol hrvatstva, dok je Lina, iako fizičkim izgledom vrlo atraktivna, pokvarena i kao takva simbol tuđina (Prosperov Novak 2003: 239). Radnja se odvija u kupalištima i salonima ovih dvaju gradova u koja zalazi najviši sloj građanskog društva. Ovim je romanom Kumičić uveo naturalizam u hrvatsku književnost, a programatskim člankom *O romanu* (1883) novu je poetiku i objasnio, no o tome će više biti riječi u sljedećem poglavlju.

Iste 1883. godine, u kojoj izdaje svoj programatski esej, objavljuje i roman *Gospodja Sabina*. Riječ je o romanu čija se radnja također odvija u gradskom ambijentu i na onim mjestima na kojima se okuplja tadašnja gradska elita. Tip žene kao *femme fatale* koji je uveo u svoj književni opus kroz neodoljivu, ali zlu Linu, Kumičić je razradio u liku Sabine, proračunate žene čije spletke bitno usmjeravaju radnju romana. Poput *Olge i Line* i ovo je roman u kojem se kritizira pohlepno i nemoralno gradsko stanovništvo komu se sve vrti oko novca i materijalnih stvari što je najviše vidljivo kroz Sabinine krađe, krivotvorenje vrijednosnih papira i prijevara. Kako navodi Miroslav Šicel, nemoralnost Kumičićevih protagonista najbolje se očituje: „beskičmenjaštvom, varanjem i mešetarenjem, spletkarenjem, „tračem“ kao temeljnom manifestacijom i načinom međusobnoga kontaktiranja, političkim podmetanjima i diskvalifikacijama: pojednostavnjeno rečeno, u nezasitnoj gramzljivosti za novcem i položajem u društvu ne biraju se sredstva da bi se željeni cilj ostvario.“ (Šicel 2005: 135)

Romanima socijalne tematike Kumičić je pristupao sa stajališta domoljuba i rodoljuba. Likovima koji su predstavljali hrvatsko građanstvo pripisivao je dobre osobine te ih, iako pretjerano lakovjernima, prikazivao nositeljima moralne čistoće, dok je sve ono što je bilo prema njegovu mišljenju nemoralno i zlo pripisivao stranom građanstvu (Šicel 2005: 135). Braneći Zoline ideje, ovu tezu

je Kumičić i sam potvrdio u svom programskom članku riječima: „Zola piše za Parižane, za velegradske ljude, a mi smo nedužni, dobri i čisti od svakoga grieha i zla. Ako se nalazi među nami koja šugava ovčica, što je vrlo teško, njoj preporučamo, da se ogleda u zrcalo onih groznih knjiga.“ (Kumičić 1998: 256)

Iste 1883. godine, od koje se po mnogima Kumičić afirmira kao središnja književna osoba, objavljuje roman *Začudeni svatovi*. Jedan je to od romana koji pripadaju opusu onih s građom iz života njegove rodne Istre i u kojima, umjesto kritiziranja malograđanstva, dominiraju detaljni opisi krajolika. Naravno, i u ovim je romanima Kumičić suprotstavljao osobine domaćih ljudi i stranca, ponajviše Talijana, koji se negativno odnose prema neiskvarenom puku. U središtu romana nalazi se Antonio, mladić nesretne sudbine koji je na vlastitoj koži osjetio teror talijanskog plemstva prema istarskom narodu.

U skupinu njegovih najboljih djela pripada pripovijest *Pod Puškom* (Šicel 2005: 144). Pripovijest je građena kao antiratni putopis i dnevnik u kojem je Kumičić pisao svoja zapažanja za vrijeme služenja vojske u Bosni. Vrijeme radnje ovog putopisa smješteno je u 1878. godinu, točnije u vrijeme kada je vojska Austro-Ugarske Monarhije vojnom intervencijom anektirala područje Bosne. Eugen Kumičić je i sam bio nezadovoljan ovim sukobom, koji nije bio samo politički, već i vjerski, o čemu je iz iskustva iznio vlastita stajališta u obliku autobiografije (Prosperov Novak 2003: 238).

Kumičićevi povijesni romani predstavljaju treći tematski dio njegova književnoga opusa. Građu romana je crpio iz različitih povijesnih tragedija koje je doživljavao hrvatski narod u želji za autonomijom te je tako želio probuditi nacionalnu svijest i istaknuti bogatu nacionalnu povijest. Ovdje valja istaknuti dva njegova djela. Prvo je roman *Urota Zrinsko-Frankopanska* iz 1893. godine, a drugo djelo je roman *Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi* iz 1902. godine. Osim dvaju romana, Kumičić je objavio niz pripovijesti, drama i eseja u kojima se dotaknuo života i djelovanja hrvatskih velikana, poglavito slavni obitelji Zrinski i Frankopan, koje je pretvorio u kult slavljenja hrvatske

nacionalnosti (Šicel 2005: 145). Na dio njegova opusa s povijesnom tematikom uvelike je utjecao njegov angažman u *Stranci prava*, a oba povijesna romana su mu prožeta pravaškim idejama. O utjecaju pravaštva na njegove romane više će riječi biti u jednom od sljedećih poglavlja.

## 2.2 Začetnik hrvatskoga naturalizma

Za razvoj Kumičićevih pogleda na književnost najviše je utjecao njegov dvogodišnji boravak u Parizu u kojemu je čitao književna djela na francuskome jeziku i tako izravno upoznao realističku i naturalističku poetiku velikih francuskih književnika 19. stoljeća (Šicel 2005: 131). Kumičić se u Pariz uputio kao vrlo mlad književnik i to pod utjecajem Augusta Šenoa, začetnika realizma u hrvatskoj književnosti. Na taj je način mogao izravno usporediti književni razvoj hrvatskog i francuskog realizma i prvi je dobio priliku uočiti dolazak novoga književnog pravca. Čitajući Émilea Zolu, Kumičić je uočio kako se europska književnost realizma nadograđuje i kako je prožimaju neke nove tendencije (Jelčić 1995: 107).

Godine 1880. Émile Zola, jedan od Kumičićevih najvećih književnih uzora, objavljuje programski manifest *Eksperimentalni roman* u kojem detaljno opisuje nove ideje i nove pristupe pisanju književnih djela. Naime, Zola je pozivao pisce da u svojim djelima, prvenstveno romanima i dramama, primijene eksperimentalne metode. Zagovarao je povratak prirodi, a u svojem je manifestu iznio eksperimentalne pretpostavke zajedničke svim bićima i stvarima (Beker 1979: 387). Kako i sam navodi, on nije prvi koji je otkrio eksperimentalnu metodu, već ju je prilagodio i primijenio na književnost. Temeljne pretpostavke Zolina naturalizma očituju se u najprije u povratku i sjedinjenju s prirodom. Za njega su romanopisci koji pišu naturalističkom poetikom zapravo istražitelji te iste prirode koji svaki eksperiment zasnivaju na nekoj ideji, a ideju na opažanju (Beker 1979: 389). U prvi plan stavlja istinu i proučavanje onoga čovjeku



poznatoga. Pravi pisac eksperimentator je onaj koji prihvaća dokazane činjenice i koji ne dopušta iznošenje vlastitih osjećaja ispred znanstveno dokazanih pojava. Da od pisca traži da se sjedini s prirodom i da postane znanstvenik koji će objašnjavati racionalne pojave najbolje možemo uočiti u završnim riječima njegova programskog članka koje glase:

„Eksperimentalna je metoda u književnosti kao i u znanostima u toku utvrđivanja prirodnih pojava, individualnih i društvenih, o kojima je metafizika dosada dala samo iracionalna i nadnaravna objašnjenja.“ (Beker 1979: 392)

Godinu kasnije, 1881., Kumičić objavljuje prvo hrvatsko naturalističko književno djelo, pripovijest *Olga i Lina* (Šicel 2005: 132). Roman je izazvao polemike oko toga piše li zaista Kumičić po uzoru na Zolu ili je to tek nastavak Šenoine poetike realizma. Rasprave oko naturalizma u hrvatskoj književnosti su potrajale dvadesetak godina, a prema Nemecu one zapravo nisu bile književni intonirane, već je „u njihovoj osnovi često bio stari pravaško-narodnjački spor, kojemu je književnost služila samo kao paravan.“ (Nemec 2002: 18) No, o utjecaju politike na Kumičićevu književnost, ali i čitavu hrvatsku književnost druge polovice 19. stoljeća, više će riječi biti u sljedećim poglavljima.

Kako bi utišao kritike, osobito one negativna predznaka, Kumičić je imao potrebu objaviti vlastiti programski članak s temeljnim pretpostavkama naturalizma, naravno, po uzoru na Émilea Zolu. Godine 1883. objavljuje esej pod nazivom *O romanu* u kojem najprije navodi kako roman zasnovan na iracionalnome ne valja, već da pisac zdravim razumom i zdravim očima treba prikazati prirodu onakvom kakva jest. Da svaki roman treba imati realističke temelje jasno možemo iščitati iz Kumičićevih riječi: „Izmisliti neistinite i nenaravne ljude, vrst nadzemnih ili podzemnih bića, to nije Bog bi znao kako teško. Prikazati čitaocu ljude od mesa i kosti; ljude, koji se smiju i plaču; koji su liepi i ružni, čisti i blatni, to je brajne velika i mučna zadaća. Pisac, čim je naravniji, tim je bolji“ (Kumičić 1998: 255).

Kumičić se oštro dotiče Zolinih kritičara koji ga smatraju nepristojnim i nemoralnim piscem zbog njegova pisanja o raskalašenosti i pokvarenosti. Zola zapravo opisuje ljude onakvima kakvi zaista jesu, a njegove riječi griješne ljude tjeraju na razmišljanje, dok ljude čista srca neće odvratiti od njihove moralnosti zbog čega mu je posao vrlo nezahvalan (Kumičić 1998: 257). Poput Emila Zole, Kumičić povezuje eksperimentalne metode sa znanosti, osobito s medicinom i to potvrđuje riječima: „Lječnici se bave dijagnozom tiela, naturaliste bave se dijagnozom duše i srca.“ (Kumičić 1998: 256) Nadalje navodi kako u hrvatskoj književnosti postoje pisci koji „ne imaju zdravih očiju“ (Kumičić 1998: 256) te da oni kroz svoje pripovijesti provlače niz nelogičnosti upravo zbog toga što za pisanje ne koriste činjenice, već se oslanjaju na iracionalno. Naravno, u svojem programskom članku nije izostavio ni svog najvećeg hrvatskog uzora, Augusta Šenou. Ističe ga kao pisca velikog uma i zdravih očiju, hvali njegovu poetiku te time zapravo potvrđuje da se nije u potpunosti okrenuo Zolinu naturalizmu, već se dobrim dijelom nastavlja na ono što je Šenoa ostavio u književno naslijeđe. Esej zaključuje tezom da se svaki pisac mora vratiti svom izvoru, odnosno da treba pisati o onome što najbolje poznaje i da je jedino takvim pristupom roman potpuno *naravni*.

Kao jedan od najvećih kritičara Kumičićevih romana, ali i Zolina naturalizma, javio se Josip Pasarić koji je u svom eseju *Hoćemo li naturalizmu?* direktno i negativno kritizirao Kumičićeve ideje iznesene u njegovu programskom članku. Za naturalizam govori kako u književnost „uvodi pod krinkom istine i naravi samo rugobu i moralnu izkvarenost“, a za naturalističke pisce kako stvaraju po „šabloni“ (Pasarić 1976: 137) Za njega je Šenoa jedini pravi pisac, bez domaćeg uzora, koji je vjerno prikazao domaće nacionalne tragedije i tako probudio zanos za slavljenjem domovine. Naravno, dotakao se i Kumičićeva romana *Olga i Lina* koji je popratio nizom negativnih komentara. Kumičiću zamjera prikaz Olge kao lakovjerne djevojke koja će unatoč svojoj dobroti i čistoći moralno nastradati te prikazu Line kao bludnice. No ipak se u

jednom slaže s Eugenom Kumičićem, a to je da hrvatski narod ne treba prikazivati u negativnom kontekstu, a to potvrđuje riječima: „Budimo u prvom redu stražari Hrvatsva i budioc i čiste hrvatske sviesti; oduševljujmo naše mlade Hrvatice za slavu, vrlinu i poštenje, da nam uzgoje uzorne čelik-značajeve, a ne podmuklice i izdajice; sjetimo u naših mladih Hrvata ljubav prema otačbini, sokolimo ih na uztrajan rad“ (Pasarić 1976: 141).

Upozorio je na mnoge paradokse koje čine pisci Zolina naturalizma pa tako i Eugen Kumičić. Proziva ga jer s jedne strane poziva na istinitost i objektivnost, a u svojim se romanima ne drži tih konvencija, već su mu oni prožeti fantazijom i imaginacijom. Kritičari naturalizma su se protivili neetičnosti koju ovaj pravac prikazuje, a zagovarali su vjerno i istinito prikazivanje stvarnosti, zatim prikazivanje likova i njihovih karaktera onakvim kakvi zaista jesu te umjesto nemoralnosti i pokvarenosti, prikaz dobrote i plemenitosti (Šicel 2000: 19).

Čitajući Kumičićeva naturalistička djela, čitatelj može vrlo malo toga izdvojiti kao „prave“ odlike Zolina književnog pravca. Ono što se može potvrditi kao jedna od pretpostavki Zolina naturalizma je Kumičićeva gradnja romana oko realnih događaja koji su ga kao pisca okruživali te prema njima objektivan pristup. Također, odlike Zolina naturalizma vidljive su u oponašanju govora kod likova, doticanje društvenih i političkih problema, prevladavanje klasnih razlika, u animalnim opisima čovjeka te u prostorima u kojima se odvija radnja njegovih romana, a koji podsjećaju na ljudsko sklonište (Pavlović 2010: 146). Ono što se smatra njegovim najvećim odmakom od naturalističkog pravca je kritiziranje moralnosti društva, što je vidljivo o opisivanju nemoralnosti i zlobi tadašnjeg zagrebačkog građanstva, te imaginativna gradnja romana, osobito onih koji pripadaju u opus romana s tematikom njegove rodne Istre (Nemec 2002: 18). Iako slovi za začetnika hrvatskoga naturalizma, Kumičić nije u potpunosti preslikao sve ideje ovog pravca u vlastita književna djela. Na to je utjecalo niz čimbenika poput njegova političkog opredjeljenja, zatim očekivanja čitateljske publike koja

je uvelike diktirala što će se pisati i objavljivati<sup>12</sup> te na kraju, možda i u najvećoj mjeri, njegovo svjesno nastavljanje na Šenoinu poetiku koja se uvelike ustalila među čitateljstvo druge polovice 19. stoljeća.

### 3. Eugen Kumičić – političar

Kada se spomene ime Eugena Kumičića, misli obuhvate njegov bogat književni opus u kojem dominiraju povijesni romani s hrvatskim velikanima kao protagonistima te romani socijalne tematike s likovima iz svakodnevnoga života građanskoga društva u kojima je do vrhunca doveo naturalističku poetiku u hrvatskoj književnosti i kao takvu je uspio održati u korak s onom europskom. No, manje je poznato kako se Kumičić, kao vrstan govornik i čuvar nacionalnoga identiteta, istaknuo i kao vrlo gorljiv političar koji je, slijedeći pravaški svjetonazor i politički program, zastupao slobodu kao temeljno pravo svakoga čovjeka, demokraciju, samostalnost i neovisnost hrvatskoga naroda te pravo na uporabu hrvatskoga jezika.

Kao veliki broj utjecajnih i uglednih osoba javnoga djelovanja i Eugen Kumičić se priklonio Starčeviću i Kvaternikovu nauku te se priključio njihovoj *Stranci prava*. Zbog modernih ideja, prije svega demokratičnosti i slobode te isticanja nacionalne misli, *Stranka prava* postala je najpopularnijom političkom opcijom druge polovice 19. stoljeća (Matković 2011: 5), stoga ne čudi što su mnogi književnici poput Eugena Kumičića, zatim Ante Kovačića, Silvija

---

<sup>12</sup> Treba se složiti s kritičarima oko stava da je dio njegove književnosti trivijalan, osobito ljubavne epizode u romanima poput onih u *Uroti Zrinsko-frankopanskoj*. Jasno je da u njemu čitateljima nije mogao ponuditi isključivo povijesne činjenice jer bi roman ostao suhoparan i nečitljiv široj masi. Kao i svakom devetnaestostoljetnom piscu, Kumičiću je bila izrazito važna čitateljska publika i njezin broj, stoga ih je stvaranjem prema trivijalnim konvencijama nastojao pridobiti i zadržati, osobito ako se u obzir uzme činjenica da je književnim djelima širio i svoje ideološke poglede.

Strahimira Kranjčevića, Vjenceslava Novaka, Augusta Harambašića, Ksavera Šandora Gjalskog i drugih, svoja književna djela stvarali pod utjecajem pravaške ideologije i za koje „pravaštvo nije bila samo politička opcija, nego i moralni stav koji je podrazumijevao antiautoritativnost, beskompromisnost, demokratičnost, građansku hrabrost i iskreni patriotizam.“ (Nemec 1995: 193)

Kumičić se prvi puta kao zastupnik pojavio u Hrvatskome saboru 1884. godine izabran s liste *Stranke prava*, no ubrzo je njegov izbor poništen zbog problema s državljanstvom (Kumičić 1998: 11).

Politička situacija toga vremena je bila takva da njegova rodna Istra, kao i Dalmacija, Rijeka i Međimurje, nije bila ujedinjena s Banskom Hrvatskom, Slavonijom i Vojnom Krajinom,<sup>13</sup> stoga je svatko tko je želio sudjelovati u važnim društvenim pitanjima morao imati tzv. zavičajnost, odnosno državljanstvo na čije su pravo imali „stalno namješteni učitelji, činovnici, zatim duhovni i javni učitelji.“ (Kumičić 1998: 11) Kumičić je u to vrijeme radio dugi niz godina kao učitelj u Zagrebu zbog čega je imao, ne samo pravo, već i obvezu na državljanstvo, a iz njegovih riječi možemo potvrditi kako je zaista i položio prisegu koja ga na to obvezuje: „Ja sam zbilja položio prisegu po obrascih za profesora, učitelja, namjesnih učitelja srednjih zavoda. U toj prisegi ja sam prisegu položio Njegovu Veličanstvu kao kralju hrvatskomu – a tim sam postao na svaki način državljanin hrvatski“ (Kumičić 1998: 11).

No, već je sljedeće 1885. godine Kumičić ponovno izabran za saborskoga zastupnika čime se potvrdila volja birača koji su u njemu vidjeli osobu koja će zastupati njihove interese (Jelčić 1994: 6). Iste je godine, kao zastupnik u Hrvatskome saboru sudjelovao u čuvenome događaju u kojem su se pravaši

---

<sup>13</sup> Austro-Ugarskom nagodbom iz 1868. godine hrvatske zemlje bile su podijeljene između Carevine Austrije i Kraljevine Ugarske. Carskoj Austriji pripadala je Istra s kvarnerskim otocima, Dalmacija, Dubrovnik i Boka kotorska te dio Vojne krajine. Međimurje je nasilno preuzela Ugarska, a pod ingerencijom mađarske krune bile su i Hrvatska i Slavonija. Hrvatske su zemlje imale pravo na vlastiti sabor te na autonomiju u unutarnjim poslovima, a tako ujedinjene činile su Kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju (Pavličević 2000: 273).

suprotstavili Héderváryjevim uvredama. Sukob je nastao oko hrvatskih dokumenata tzv. *Komorskih spisa* koje su ban Josip Jelačić i Kukuljević, za vrijeme promađarske revolucije 1848. godine<sup>14</sup>, donijeli iz Budima, a Héderváry ih je za vrijeme svoje vladavine ponovno otuđio te izrekao kako dvoji da su spisi bili u hrvatskom legalnom posjedu. Pravaši su ga optužili za krađu i za uvrede, a sukob nije ostao samo na verbalnoj razini, već se pretvorio i u fizički obračun u kojem je deblji kraj izvukao ban Héderváry koji je bježeći iz sabornice dobio udarac nogom u stražnjicu (Pavličević 2000: 289). Kao jedan od vođa pravaške ideologije i zastupnika u tadašnjem sazivu Hrvatskoga sabora, Kumičić je izravno sudjelovao u tom činu zbog čega je morao odgovarati na sudu: „G. grof je već bio izvan saborske dvorane, te sam tada ja išao iz ove druge klupe usred dvorane i okrenuo se prema galeriji, te rekao „narode, tat je van bačen“, misleći uvijek, da se nalazim u sabornici naroda hrvatskoga kao zastupnik naroda, koga štiti za njegove riječi i djela u Saboru imunitet“ (Kumičić 1998: 24).

Naravno, kod ostalih zastupnika ovaj je događaj izazvao oduševljenje, no pravaši su zbog tog čina morali odgovarati pred sudom. Zbog nanošenja sramote banu zastupnici su bili isključeni iz sabora, no to nije utjecalo na pad popularnosti njihovih ideja.

Vrhunac njegova političkoga djelovanja započinje 1894. godine kada je ponovno izabran za saborskoga zastupnika. Ban je u pravašima, ali i čitavoj oporbi koja nije podržavala njegove ideje, vidio veliku prijetnju, stoga ih je nastojao oslabjeti. S jedne strane je pojedinim članovima oporbenih stranaka

---

<sup>14</sup> Po uzoru na parišku revoluciju kojom su se prvenstveno zahtijevale političke slobode, val revolucija zahvatio je Austrijsku Carevinu, samim time i hrvatske zemlje. Talijani, Mađari, Poljaci i Hrvati zahtijevali su od Austrijske Krune veću autonomiju u unutarnjim poslovima. Prvi su to učinili Mađari kojima su odobreni izneseni zahtjevi oko neovisne vlade, narodne vojske i statusa plemstva, a po uzoru na njih to su pokušali učiniti i Hrvati. U Beč su poslali zahtjev od 30 ključnih točaka caru u Beč – tzv. *Zahtjevana naroda*, no osim imenovanja Josipa Jelačića za bana, svi ostali zahtjevi su odbijeni. Tim je činom Austrijska Kruna dopustila Mađarima nasilno mađariziranje hrvatskih zemalja što je kasnije dovelo do ratnog sukoba između Hrvata i Mađara, a nakon toga i do novog austrijskog apsolutizma 1851. godine (Pavličević 2000: 261).

davao je visoke pozicije u politici, a s druge je odobravao velikosrpsku politiku zbog čega je fokus sa sebe kao glavnog rušitelja hrvatskoga identiteta prebacio na druge (Matković 2011: 6). Ti činovi nisu doveli samo do sukoba u oporbi, već i do raskola unutar *Stranke prava*. U stranci su 1895. godine nastale dvije frakcije, prva koja je zagovarala moderno pravaštvo s popustljivom politikom prema ugarskoj i srpskoj politici i druga koja je nastavila dosljedno zagovarati temeljne starčevićanske ideje u kojima Hrvatska ne treba političku podršku niti jedne strane. Zbog neslaganja s politikom modernoga pravaštva s Antom Starčevićem, Josipom Frankom i Milom Starčevićem osniva *Čistu stranku prava* (Barišić 1999: 19).

Godine 1903. po treći je put izabran za saborskoga zastupnika, no zbog teške bolesti nije poživio do kraja mandata. Održao je samo dva govora u Hrvatskome saboru u kojima se još osvrnuo na lik i djelo Ante Starčevića, na temeljne ideje pravaštva i probleme zbog promađarskih težnji, a do zadnjega se zalagao za autonomiju državnih poslova, veću slobodu hrvatskoga naroda te u konačnici za hrvatsku samostalnost. U godinama nakon njegove smrti pravaši, kao jedna od političkih opcija, doživljavaju vrhunac pri čemu s gotovo 55 posto zastupnika u Hrvatskome saboru postaju vodeća politička opcija (Matković 2011: 18). No, zbog različitih uvjerenja, raskola oko temeljnih nacionalnih pitanja i podjela, nikad nisu uspjeli preuzeti vlast i provesti u djelo temeljne Starčevićeve ideje.

### **3.1 Povezanost Kumičićevih djela i pravaške ideologije**

Nakon romana socijalne tematike u kojima se kritički osvrtao na gradsko društvo i njegov viši stalež, Kumičić se okrenuo pisanju romana povijesne tematike s protagonistima iz duge i bogate nacionalne povijesti. Na stvaranje ovoga dijela njegova opusa uvelike je utjecala tadašnja politička situacija. Naime, za bana hrvatskih zemalja nametnut je promađarsko orijentirani političar Karoly

Khuen Héderváry čija je vladavina obilježila posljednjih dvadesetak godina 19. stoljeća. Iako je za vrijeme njegova banovanja u područjima poput gospodarstva, kulture i tehnologije došlo do napredovanja i modernizacije, promađarskim težnjama je uvelike utjecao na opstojnost hrvatskoga identiteta i u njegovim težnjama su, ne samo političari, već i kulturnjaci, uvidjeli veliku opasnost. U Hrvatskoj je pokrenut novi val mađarizacije i to u obliku nametanja mađarskoga jezika u državne institucije i škole, a Hrvatskoj je prijetila ekonomska eksploatacija i kolonizacija (Šicel 1971: 178). Novi ban uspio je razoriti i utišati oporbene stranke koje su se zalagale za nacionalna pitanja tako što je dijelio visoka činovnička mjesta pojedinim njihovim članovima u svrhu izazivanja unutarstranačkih raskola koji bi jačali njegovu vladavinu. Kada je borba za hrvatska pitanja stagnirala na političkom planu, upravo je književnost i pisanje ostalo jedini način zadržavanja opstojnosti nacionalnog identiteta.

Upravo zbog političke situacije, povijesni su romani došli u prvi plan čitateljstva, ispred onih socijalne i društvene tematike, a svakako prvo ime ove tematike postaje Eugen Kumičić. Čitatelji su već bili upoznati s konvencijama povijesnoga romana i to u djelima Augusta Šenoae koji je pišući romane pod utjecajem ilirskih ideja<sup>15</sup> nastojao učvrstiti nacionalnu svijest među čitatelje. Isto je počeo činiti i Kumičić dvadesetak godina kasnije, samo s razlikom što je ovoga puta trebalo, ne učvrstiti, već zadržati i obraniti pitanja nacionalnoga identiteta (Šicel 1971: 179). Zbog činjenice da su čitatelji bili naviknuti na Šenoine povijesne romane, ali i zbog svoje naklonosti prema njemu, Kumičić se mudro nastavlja na njegovu poetiku i u tome vidi priliku da kroz svoje nove romane povijesne tematike djeluje na čitatelje i sa svjetonazorski bliskim književnicima

---

<sup>15</sup>Temeljne ilirske ideje koje se daju iščitati iz Šenoinih, a kasnije i Kumičićevih romana, jesu podizanje svijesti o bogatoj nacionalnoj, kulturnoj i jezičnoj povijesti, brisanje društvenih razlika ukidanjem društvenih klasa i u konačnici slavljenje nacije i nacionalne pripadnosti. Obojica su to činila povijesnim romanima i to odabirom ključnih osoba i događaja iz nacionalne povijesti koji su usmjerili njezin tijek. Na taj su način romanu kao književnoj vrsti namijenili budničarsku ulogu.



do vrhunca dovede epohu književnoga realizma. Iako je August Šenoa svjetonazorom pripadao narodnjačkim idejama i istome političkome krugu koji je iznio sve kulturne i političke ideje ilirskoga pokreta, Kumičić je u njemu vidio velikog uzora što je i potvrdio u svom naturalističkom manifestu (Jelčić 2004: 243). Iako je hrvatska književnost realizma nastala na temeljima Šenoine poetike koji je bio nastavljatelj ilirske politike, kasnije narodnjačke, hrvatski se realizam potpuno razvio na temeljima pravaške ideologije (Nemec 2002: 19).

Prvi od dvaju povijesnih romana Eugena Kumičića je roman *Urota Zrinsko-Frankopanska* iz 1893. koji je napisan za vrijeme njegova djelovanja u izvornoj *Stranci prava*. Realističkom poetikom i romantičarskim zanosom u prikazivanju likova i događaja, Kumičić svoj roman stvara u dvije narativne linije. Prva je ona povijesna, realistički i naturalistički utemeljena na činjenicama koja prati dvije najpoznatije hrvatske velikaške obitelji Zrinski i Frankopan i njihovo političko djelovanje, borbu protiv habsburškog centralizma, osudu za urotništvo protiv bečkog dvora, njihovo pogubljenje, a samim time i njihov nestanak. Druga narativna linija, ona trivijalna, sastavljena je od ljubavnih epizoda. Za razliku od prve narativne linije kojom je prikazana tragedija dviju velikaških obitelji iz 1671. godine, druga je potpuna suprotnost jer prikazuje uljepšani svijet bez tragične stvarnosti nizom ljubavnih epizoda i kao takva stvorena je na suprotnim konvencijama pisanja od onih koje je Eugen Kumičić zastupao, a razlog tome je svakako navika tadašnje čitateljske publike (Prosperov Novak 2003: 241).

Razdoblje nastanka ovog romana već je uvelike obilježeno Héderváryjevom vladavinom, a zbog jačanja mađarske represije Kumičić je osjetio potrebu čitateljima približiti poznatu nacionalnu tragediju, odnosno povijesne poznate heroje koji su položili živote u borbi protiv habsburškog centralizma dva stoljeća ranije. Na taj je način nastojao izjednačiti hrvatsku političku situaciju 17. stoljeća i vlastite sadašnjosti, drugim riječima, Austrijanci, a dijelom i Mađari koji su dva stoljeća ranije smaknućem Frana Krste Frankopana i Petra Zrinskog gotovo uništili hrvatsko nacionalno biće, promađarskom

vladavinom bana Héderváryja dovode Hrvate u identičnu situaciju. Dok je dio političkih stranaka zagovarao daljnju suradnju s Mađarima, a dio povezivanje s Južnim Slavenima, pravaši su zastupali potpunu autonomiju te su rezervirano gledali na bilo koji oblik suradnje s nekom od političkih opcija i njihovih ideja. Zbog toga se može zaključiti da roman *Urota Zrinsko-Frankopanska* nije postigao uspjeh samo zbog poetike kojom je pisan, ili zbog romantičarskoga zanosa, ponajmanje zbog ljubavnih epizoda koje u drugim okolnostima umanjuju vrijednost djela, već je prihvaćen zbog ideja koje se u njemu mogu iščitati između redaka, posebno jer je roman vrsta koja predstavlja „najizravniji iskaz građanstva i njegovih socijalnih pogleda.“ (Prosperov Novak 2003: 240)

Ponukan uspjehom *Urote Zrinsko-Frankopanske*, Eugen Kumičić stvara još jedan povijesni roman, ujedno i posljednji iz njegova bogata opusa, izgrađen nad sudbinama povijesnih junaka i velikih događaja koji su uvelike obilježili nacionalnu povijest, roman *Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi* iz 1902. godine. Kao i *Urotu*, Kumičić je stvorio roman na temelju nacionalne tragedije koja je bitno usmjerila nacionalnu povijest – izdaju hrvatskoga kralja, herojsku smrt posljednjeg hrvatskoga vladara Petra Svačića te gubitak samostalnosti i dolazak pod ugarsku krunu. I u ovome se romanu može iščitati simbolika između 11. i 12. stoljeća u kojem je smještena radnja romana i Kumičićeve sadašnjosti. Naime, izdaja posljednjeg hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira može se povezati sa zagovornicima daljnjeg povezivanja s Mađarskom u 19. stoljeću tzv. mađaronima na koje se iz oporbenih političkih redova često gledalo kao na unutarnje neprijatelje, dok se smrt posljednjeg hrvatskoga vladara i gubitak samostalnosti simbolički može povezati s dolaskom mađarskoga bana Héderváryja na vlast i njegovo provođenje promađarske politike koja će ugušiti bilo kakvo djelovanje hrvatske političke opozicije.

Da Kumičić namjernim odabirom tematike nije ciljao samo na obične čitatelje, već je nastojao privući poklonike pravaške ideje ponajviše je vidljivo u povezivanju povijesnog i realnog vremena. Odabirom tragičnih događaja iz

hrvatske povijesti koji se tiču sukoba s Mađarima, Kumičić upozorava svoje čitatelje na aktualnu političku situaciju čije su posljedice već viđene i u dalekoj i u bližoj prošlosti. Ostavlja dojam kao da u svojim redcima skriva latinsku poslovicu *Historia est magistra vitae*, odnosno da smo već u povijesti osjetili posljedice mađarske represije i da znamo što bi ona opet mogla donijeti. Između ostaloga, Eugen Kvaternik, Kumičićev ideološki vođa, doživio je istu sudbinu kao dva stoljeća ranije Zrinski i Frankopani – biva izdan i ubijen. Buđenje nacionalne svijesti dominantna je značajka skrivena između redaka ovog romana, a koliko su Kumičićevi politički stavovi zastupljeni u njegovim romanima najbolje predočuje Krešimir Nemeč riječima: „Piščev politički angažman došao je ovdje do punog izražaja: ti su romani nastali kao rezultat pravaške interpretacije hrvatske povijesti s centralnom idejom hrvatske državne samosvojnosti i s izrazito antiaustrijskim i antimadžarskim stavom.“ (Nemeč 1995: 193)

### **3.2 Jezično-političke polemike između pravaša i vukovaca**

Položaj hrvatskoga jezika bio je jedno od temeljnih političkih pitanja druge polovice 19. stoljeća i to iz dvaju razloga. Prvi se ogleda u pokušaju mađarizacije koja se nastojala provesti upravo putem jezika njegovim uvođenjem u škole i javne službe, a drugi u turbulencijama koje su izazivali srpski jezikoslovac Vuk Stefanović Karadžić i njegovi sljedbenici tzv. vukovci u kodificiranju zajedničkog, hrvatskog i srpskog, jezika na svim razinama pritom zanemarujući dugu književnu i jezičnu tradiciju na kojoj počiva hrvatski jezik.

Pokušaj mađarizacije, ali i germanizacije, hrvatskoga stanovništva putem jezika započeo je još u vrijeme iliraca koji su se svojim djelovanjem uspjeli izboriti za pravo na hrvatski jezik, njegov službeni status i slobodnu uporabu unutar monarhije, stoga je ovaj posljednji val promadžarskih težnji s kraja stoljeća, iako uz žrtve, očekivano odbijen novim narodnim pokretom (Pavličević 2000: 294). Želeći odbiti mađarske težnje došlo je do sve jačega jezičnoga i kulturnoga

povezivanja Hrvata s Južnim Slavenima, prvenstveno Srbima. Upravo se taj zaokret ubrzo pokazao kao početak problema koji će pokrenuti ne samo jezične već i političke polemike u kojima će glavnu riječ voditi pravaši s jedne i unionisti s druge strane.

Pokušaj jezičnoga i kulturnoga povezivanja s Južnim Slavenima političku je dimenziju dobio kada je Vuk Stefanović Karadžić 1849. godine u svojoj knjizi *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* u poglavlju *Srbi svi i svuda* iznio tezu prema kojoj su svi govornici štokavskoga jezika zapravo Srbi čime nije negirao samo postojanje hrvatskoga jezika, već i postojanje hrvatskoga naroda (Pavličević 2000: 269). Njegovim se kvaziznanstvenim tezama suprotstavio Ante Starčević, začetnik *Stranke prava* koji je oštro odgovorio „da postoji i jezik i narod hrvatski, da su stari dubravački pisci i Marko Marulić pisali hrvatski“ (Pavličević 2000: 269).

Težnja za kulturnim i jezičnim ujedinjenjem Hrvata i Srba pojačala se 60-ih godina 19. stoljeća. Kao rezultat toga 1867. godine osnovana je *Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti*, institucija koja je predstavljala kulturno središte svih Južnih Slavena, a na čije je čelo postavljen Đuro Daničić (Pavličević 2000: 275), nastavljajući vukovsku jezikoslovnu ideologiju, čime je postalo jasno da će vukovci obilježiti drugu polovicu 19. stoljeća na jezičnome, a kasnije će se pokazati, i na političkome planu.

Posljednje desetljeće 19. stoljeća obilježili su hrvatski jezikoslovci koji su oblikovali jezične načela prema idejama Stefanovića Karadžića i Daničića, a koje su potvrdili bogatim opusom jezikoslovnih djela. Osim što su se vođeni idejom povezivanja Južnih Slavena zalagali za zajednički jezik Hrvata i Srba, zalagali su se i za njegovu novoštokavsku jekavsku osnovu, fonološki pravopis i leksik očišćen od drugih dijalekata pritom negirajući hrvatsku jezičnu i književnu baštinu (Samardžija 2004: 119). Razlog vukovskoj nadmoći na jezičnome planu valja pronaći i u njihovu političkom angažmanu. Velik dio hrvatskih vukovaca djelovao je u unionističkoj stranci koja je bila priklonjena promađarskoj Héderváryjevoj

vladavini (Samardžija 2004: 117) zbog čega su često ulazili u polemike s pravašima, između ostalih i s Eugenom Kumičićem.

Kako Eugen Kumičić nije bio jezikoslovac, oko jezičnih pitanja angažirao se s političkoga stajališta, a kakvu je jezičnu politiku zagovarao jasno možemo iščitati iz njegovih govora u Hrvatskome saboru u kojima je oštro kritizirao vukovsku koncepciju. *Iz Govora u glavnoj raspravi o osnovi zakona o proračunu za godinu 1894. iz 21. prosinca 1893. godine*, može se pročitati rasprava između pravaša Eugena Kumičića i unionista Tome Maretića. Iz njegova govora možemo zaključiti kako nije vjerovao u vukovsku politiku književnoga i jezičnoga zbližavanja sa Srbima te se protivio fonološkom pravopisu kojeg su s dobrom političkom podrškom vukovci uveli u škole: „Kaže se, da će nas te novotarije približiti srpskoj književnosti! Ja znadem da i Srbi pišu različito. Jezik treba da se razvija, ali slova tako lakoumno mijenjati, ja mislim da je to zločin svoje vrste prema jeziku“ (Kumičić 1994: 63).

Maretić se javlja za repliku u kojoj izražava nezadovoljstvo Kumičićevim stavom o fonološkom pravopisu i njegovom izjavom da je to *zločinstvo* nad jezikom te tako „pokušao poreći da bi zamjena tradicionalnoga (etimološkoga) hrvatskoga pravopisa fonološkim imala ikakve političke pozadine“ (Samardžija 2004: 118) što, poznavajući tadašnje političke (ne)prilike, nije bilo istina.

### **3.3 Politička situacija druge polovice 19. stoljeća**

Velikim brojem političkih saveza, zatim sukoba, pobuna, ustanaka, nagodbi i prevrata, 19. stoljeće, što se tiče političke situacije, predstavlja jedno od najburnijih razdoblja hrvatske povijesti. Prvu polovicu stoljeća obilježilo je djelovanje mladih intelektualaca okupljenih oko Ljudevita Gaja koji su političkim i kulturnim pokretom nazvanim *hrvatski narodni preporod* nastojali izboriti za povoljniji položaj hrvatskoga naroda. Svojim su se djelovanjem izborili za povoljniji položaj hrvatskoga jezika, izabrali su štokavski dijalekt kao osnovicu,

započeli jezičnu kodifikaciju, pobudili interes za nacionalnu književnost te političkim i kulturnim djelovanjem pobudili nacionalnu svijest. Zbog jačanja mađarskoga nacionalizma, mađarski je jezik nametnut kao službeni u javnim ustanovama, a u školama se počeo učiti kao obavezan predmet. Istovremeno su se negirala sva obilježja koja su predstavljala hrvatski identitet, a najjači udar doživio je upravo jezik. Kako bi svoje ideje proširili i na druge slavenske zemlje, mladi intelektualci pokretu daju naziv ilirski te se počinju zalagati za kulturno ujedinjenje Južnih Slavena. Sastavljanjem pravopisnih knjižica i gramatičkih priručnika, pisanjem budnica, objavljivanjem knjižica u kojima se bave pitanjima jezika, izdavanjem novina na hrvatskome jeziku, osnivanjem čitaonica i knjižnica te u konačnici progovaranjem na hrvatskome jeziku u Hrvatskome saboru, ilirci su se uspjeli izboriti protiv nametanja tuđih jezika u hrvatskim javnim ustanovama (Pavličević 2000: 244).

No, sredinom stoljeća, točnije 1848. godine, čitavu je Europu pogodio val revolucija koje su utjecale na novi društveni, politički i gospodarski poredak. Revolucionarne godine politička kriza nije zaobišla ni Austro-Ugarsku Monarhiju. Zbog rješavanja političke krize uzrokovane mađarskim nacionalističkim težnjama kojima su nastojali mađarizirati i dio Hrvatske, prvo ime obrane nacionalnoga identiteta postaje Josip Jelačić, kasnije ban, koji u vojnoj suradnji s Austrijancima uspijeva slomiti promađarske težnje. Preuzevši predsjedanje Hrvatskim saborom, Jelačić ukida feudalno uređenje i staleže te počinje stvarati građansku Hrvatsku (Pavličević 2000: 260). Osim toga, Hrvatskoj je vratio Međimurje, te je nakon više od sedam stoljeća na trenutak ujedinio sve hrvatske zemlje - Bansku Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Vojnu krajinu i Rijeku (Pavličević 2000: 265).

Povoljniji položaj za Hrvate i hrvatski identitet bio je kratkoga vijeka. Nakon sloma mađarske revolucije, 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća počela je

jačati austrijska težnja za neograničenom vlašću, tzv. Bachov apsolutizam<sup>16</sup>. To je donijelo i novo nametanje tuđega jezika u javne ustanove i škole, ovoga puta njemačkoga, a „zabranjena je hrvatska zastava i 1852. uveden (je) Opći građanski zakonik koji je bio suprotan dotadanjim pravnim normama u Hrvatskoj“ (Pavličević 2000: 266).

Nakon borbe protiv najprije mađarskih pretenzija na hrvatski teritorij i nametanje njihova jezika, a zatim i borbe protiv austrijskoga apsolutizma, Hrvati su se okrenuli pitanju slavenstva. Predvodnici ideje povezivanja Južnih Slavena bili su upravo ilirci koji su sada bili istaknuti članovi *Narodne stranke*, a već 50-ih godina počele su ozbiljnije težnje oko „okupljanja svih južnih Slavena oko Zagreba i Hrvatske, uglavnom na štetu hrvatstva“ (Pavličević 2000: 267).

60-ih godina 19. stoljeća upravo su bivši ilirci, sada narodnjaci, na čelu s biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom, bili nositelji glavnih političkih odluka u Hrvatskome saboru. Svoju smetenost narodnjaci su najbolje pokazali u odluci da se istovremeno nastoje ponovno povezati s Ugarskom „pod uvjetom da ugarska strana prizna teritorijalnu cjelokupnost i neovisnost Hrvatske“ (Pavličević 2000: 270), ali i s Južnim Slavenima. Drugu političku opciju predstavljali su unionisti koji su zagovarali povezivanje s Ugarskom, a treća opciju pravaši okupljeni oko Eugena Kvaternika i Ante Starčevića koji su bili protiv ikakva povezivanja s drugim državama, već su „oslanjajući se na pravo naroda na samoodređenje i temeljna prava čovjeka“ (Barišić 1999: 17) zahtijevali samostalnu Hrvatsku.

Za hrvatsku političku situaciju osobito je bila važna 1867. godina. Naime, te je godine došlo do preuređenja vlasti u Austro-Ugarskoj te ona postaje dvojna monarhija s kraljem i carem na vlasti.<sup>17</sup> To je dovelo do potpisivanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe kojom je Hrvatska dobila pravo na vlastiti jezik u saboru i

---

<sup>16</sup> Novi apsolutistički režim naziv je dobio prema ministru unutarnjih poslova Alexandru Bachu koji provodio austrijski centralizam i apsolutizam po nalogu cara Franje Josipa I.

<sup>17</sup>Novo državno uređenje nastupa Austro-Ugarskom nagodbom iz 1867. godine.

potpunu autonomiju u unutarnjim poslovima, iako je naknadnim zaključkom<sup>18</sup> izgubila Rijeku, zapravo je „međudržavnim ugovorom priznata kao posebna državna jedinica“ (Pavličević 2000: 273).

60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća, *Stranka prava* se profilirala kao jedina koja u potpunosti štiti nacionalne interese, pravo ljudske slobode, zagovara demokraciju i teži ujedinjenju hrvatskih zemalja i neovisnosti od Austro-Ugarske krune. Stoga je svojim programom privlačila mnoge kulturne i javne osobe onog doba koji su bili spremni pružiti otpor stranim pretenzijama. Njezin najistaknutiji član, uz Antu Starčevića, Eugen Kvaternik, 1871 godine, revoltiran mađarskom političkom represijom podiže rakovički ustanak koji je ugušen, a on biva ubijen. Koliko je njegov čin bio važan za hrvatska pitanja najbolje opisuju riječi povjesničara Dragutina Pavličevića: „Iako su neki suvremenici smatrali da je Kvaternikov pokušaj bune nepromišljen i nerealan korak koji je samo štetio Hrvatskoj, ne može se poreći da je Kvaternik svjesno dao život za svoje ideje o slobodnoj i samostalnoj Hrvatskoj do koje se moglo doći samo borbom“ (Pavličević 2000: 278).

Ipak, godine koje slijede bit će politički povoljnije za Hrvate. Najprije je Vojna krajina vraćena Hrvatskoj, a zatim na funkciju bana dolazi Ivan Mažuranić koji je svojim djelovanjem i reformama omogućio autonomiju i nove zakone u sudstvu i školstvu i tako krenuo u moderniziranje Hrvatske po uzoru na ostale europske zemlje (Pavličević 2000: 281).

No, 80-ih godina započinje novi val mađarizacije, ovoga puta preko javnih zajedničkih službi i nametanja mađarskoga jezika. Na funkciju bana nametnut je promađarski nastrojen političar Károly Khuen-Héderváry koji je dodatno zaoštrio odnose između Hrvatske i Ugarske. Za vrijeme njegove dvadesetogodišnje vladavine uveden je mađarski jezik, najprije u željeznicu, a zatim i u ostale javne

---

<sup>18</sup> tzv. „riječka krpica“ podrugljivi je naziv za naknadno nalijepljen mađarski zaključak u već ranije dogovorenu nagodbu (Pavličević 2000: 274).



službe. To je dovelo do revolta studenata 1895. godine, pred carem Franjom Josipom I. spalili mađarsku zastavu u znak prosvjeda protiv Héderváryjeve apsolutističke vladavine. Istovremeno se počela razvijati velikosrpska ideja koju je direktno podržavao i sam ban koji je dijelio visoke političke funkcije prosrpski orijentiranim političarima (Pavličević 2000: 290). Posljednjih godina 19. stoljeća sve je više jačao otpor centralističkoj Héderváryjevoj vladavini, osobito mladih koji su sudjelovali u spaljivanju mađarske zastave na trgu bana Josipa Jelačića zbog čega su bili primorani preseliti na strana sveučilišta.

Kraj stoljeća označio je i završetak Héderváryjeva banovanja i njegova pokušaja mađarizacije, a ujedno je označio i zaokret u težnjama za povezivanjem Južnih Slavena - tzv. *politika novog kursa* (Pavličević 2000: 298). Godine 1906. osnovana je *Hrvatsko-srpska koalicija* koju će kasnije Srbi iskoristiti za širenje velikosrpskih ideja koje su ponajviše uključivale pretenzije na hrvatski teritorij. Hrvati su se želeći odmaknuti od mađarskoga hegemonizma svjesno povezali sa Srbima čije će djelovanje kasnije prerasti u jugoslavenski, a zatim i velikosrpski unitarizam koji će “gušiti” hrvatski identitet čitavo 20. stoljeće.

#### **4. Jezična politika druge polovice 19. stoljeća**

Formiranjem nacija i nacionalnosti u duhu romantizma, prvu polovicu 19. stoljeća na kulturnome i političkome planu obilježilo je djelovanje intelektualaca udruženih u ilirski pokret (1835–1843) na čelu s Ljudevitom Gajem i hrvatski narodni preporod (1790–1848) (Novak 2012). U njihovim težnjama za buđenjem nacionalne svijesti veliku je ulogu imao hrvatski jezik koji je postao sredstvom otpora mađarizaciji i germanizaciji hrvatskoga nacionalnoga bića. Upravo je zbog toga javila potreba za normiranjem jezika kako bi on postao jedinstven za sve

govornike. To je i učinjeno odabirom štokavskoga kao osnovice književnoga jezika te novim Gajevim grafijskim rješenjima.

Prinosi iliraca hrvatskome jeziku vidljivi su u nizu jezikoslovnih radova. Ljudevit Gaj, 1830. godine, objavljuje *Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisaña* u kojoj predlaže nova grafijska rješenja prema kojima se jedan fonem bilježi jednim grafemom, uvodi tilde iznad grafema -*č*, -*ž*, -*š*, -*đ*, -*đ*, -*lj*, -*lj*. No, 1935. godine u listu *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* Gaj objavljuje članak *Pravopisz*, u kojemu umjesto tilde kao diakritičkog znaka, predlaže kvačice u grafemima -*č*, -*ž*, -*š* te dvoslove -*lj*, -*nj*, -*dj*, -*gj* i -*tj* (kasnije kosu crtu na grafemu -*j* zamjenjuje točkom -*j*) Također, uvodi grafem -*ć*, a jat zapisuje grafemom -*ě* (Frančić 2013: 72). Nakon Gajevih grafijskih rješenja, pojavljuju se i druga važna jezikoslovna djela koja potvrđuju njegovu jezikoslovnu reformu, a dijelom su (i) djelovanja zagrebačke filološke škole. Naime, teško je odrediti granicu između ilirskoga pokreta i zagrebačke filološke škole, koja se iz njega nastavlja. Najprije Vjekoslav Babukić objavljuje *Osnovu slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* 1836, godine, a zatim Antun Mažuranić hrvatsko-latinsku gramatiku *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1842) u kojima su potvrđeni štokavska osnovica i jekavski izgovor grafema -*ě* (Frančić 2013: 74). Godine 1842. tiskano je najvažnije leksikografsko toga razdoblja. Riječ je o rječniku Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića pod nazivom *Deutsch-illirisches Wörterbuch* ili *Němačko-ilirski slovar* kojim se htjelo ukazati kako „je hrvatski jezik vrijedan (bogat) poput njemačkoga“ (Frančić 2013: 75).

Revolucija koja je 1848. godine zahvatila čitavu Europu, time i hrvatske zemlje, bitno je utjecala ne samo na status hrvatskoga jezika zbog pokušaja mađarizacije, već i na njegovo normiranje i standardizaciju. Najprije zbog nametanja mađarskoga jezika u javne službe i škole, a kasnije i austrijskoga apsolutizma i germanizacije, Hrvati su se okrenuli jezičnom povezivanju s Južnim Slavenima. Rezultat toga je *Bečki književni dogovor* iz 1850. godine na kojem su

sudjelovali „pored Karadžića i Srbin Daničić, Slovenac F. Miklošič, koji je bio nastavnik na bečkom sveučilištu, a uz Demetera, Kukuljevića i I. Mažuranića, V. Pacel i St. Pejaković.“ (Vince 1990: 276) Iako ovaj dogovor nije pokrenuo stvaranje zajedničkoga jezika na ijekavskoj novoštokavskoj osnovi, upravo će lik i djelo Vuka Stefanovića Karadžića postati temelj jezične koncepcije nove filološke škole koja će pod njegovim imenom i idejama odnijeti jezikoslovnu pobjedu krajem 19. stoljeća.

U prvoj polovici 19. st. pojavljuju se tri centra razvoja filološke nauke u Hrvatskoj. Najprije zagrebačka filološka škola s predvodnikom Adolfom Veberom Tkalčevićem koja se nastavila na jezičnu koncepciju iliraca i čija su načela 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća prevladala u normiranju hrvatskoga jezika; zatim zadarska filološka škola na čelu s jezikoslovcem Antom Kuzmanićem koja je već 40-ih godina 19. stoljeća predstavila svoja načela razvoja hrvatskoga jezika na ikavskoj štokavštini te riječka filološka škola s Franom Kurelcem kao njezinim predvodnikom koja je zagovarala razvoj jezika na njegovoj arhaičnosti. Kraj stoljeća obilježilo je propadanje zagrebačke filološke škole i pojava hrvatskih vukovaca koji su uz političku podršku mađaronske vlasti potpuno preuzeli ulogu formiranja jezika.

#### **4.1 Filološke škole**

U 19. su stoljeću djelovale četiri filološke škole – zagrebačka, riječka, zadarska te krajem stoljeća i hrvatski vukovci. I dok je riječka filološka škola zagovarala arhaičan jezik kao osnovicu književnoga, zagrebačka i zadarska bile su usmjerene prema štokavštini, prva jekavske, druga ikavske osnovice. I dok u obje škole pratimo razvoj jezika prema novoštokavštini poštujući pritom načelo elastične stabilnosti jezika, škola hrvatskih vukovaca krajem 19. stoljeća donosi prekid hrvatske jezične tradicije, novoštokavsku osnovicu te poistovjećivanje hrvatskoga i srpskoga jezika. Polemike su se vodile oko grafijskih rješenja,

ostvaraju jata u govoru i padežnih nastavaka, zatim oko povezanosti književne baštine i normiranja jezika te purističkih pogleda na jezik i statusa drugih narječja hrvatskoga jezika. 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća polemike su vodile zagrebačka, riječka i zadarska filološka škola u kojima su prevlast odnijeli *zagrebaši*, s jedne strane zbog njihova nastavljanja ilirske tradicija, a s druge strane brojnošću jezikoslovaca i njihovih radova.

U posljednjem desetljeću 19. stoljeća ponovno se aktualizirala težnja za stvaranjem jednoga jezika Hrvata i Srba što je značilo i pojavu nove generacije hrvatskih jezikoslovaca. Na temeljima jezične koncepcije Vuka Stefanovića Karadžića i uz političku podršku promađarske vladavine bana Héderváryja razvija se nova filološka škola – ona hrvatskih vukovaca. Zbog podrške novome banu, vukovcima su poklonjene sve važne pozicije s kojih se moglo utjecati na normiranje jezika, a temelj njihove nauke činio je „*novoštokavski ijekavski dijalekt koji je Vuk Stefanović Karadžić zabilježio, Đuro Daničić opisao u svojim djelima*“ (Frančić 2013: 84) i kojeg su izjednačili sa standardnim jezikom te fonološki pravopis koji nikada do tada u hrvatskoj jezičnoj povijesti nije bio upotrebljavan.

#### **4.1.1 Zagrebačka filološka škola**

Za vrijeme najvećega pokušaja mađarizacije i germanizacije, od zabrane ilirskog imena, mađarske revolucije 1848. godine pa do austrijskoga neoapsolutizma, dio nositelja ilirskog pokreta i hrvatskog narodnog preporoda angažirao se isključivo u politici u novoosnovanoj *Narodnoj stranci*, a dio njih, poput Vjekoslava Babukića i Antuna Mažuranića, nastavlja jezikoslovni rad potvrđujući tako grad Zagreb kao najjači filološki centar.

Iako je zagrebačka filološka škola na vrhuncu djelovanja bila 60-ih godina 19. stoljeća, Ljudevit Jonke (1971) navodi kako „je zasnovana zapravo godine 1835. i 1836. u okviru tzv. Ilirskog pokreta pod pokroviteljstvom i s direktivama

samog Ljudevita Gaja“, čime potvrđuje da je ona nastala na temeljima ilirske jezične koncepcije. Uz već spomenute jezikoslovce, kao glavni predstavnici zagrebačke filološke škole pojavili su se Adolfo Veber Tkalčević kao njezin predvodnik i, uz Antuna Mažuranića i Vjekoslava Babukića, najpoznatiji njezin gramatičar, Bogoslav Šulek kao najveći i najznačajniji leksikograf te Josip Partaš sa svojim pravopisnim djelima. Valja spomenuti i djelovanje Vatroslava Jagića koji je kasnije napustio načela zagrebačke filološke škole i pretvorio se u njihova najžešćeg kritičara.

Početak razvoja zagrebačke filološke škole valja tražiti u jezikoslovnim djelima Vjekoslava Babukića i Antuna Mažuranića. Godine 1836. Babukić je objavio gramatiku pod nazivom *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* postala temeljno djelo zagrebačke jezične koncepcije (Moguš 1995: 147). Svojom je gramatikom učvrstio štokavsko narječje kao osnovicu zajedničkoga književnoga jezika i morfonološki pravopis te je potvrdio nova Gajeva grafijska rješenja. Također, zastupa bilježenje jata kao rogato *ě*, iako se u govoru ostvaruje govoru kao *-je, -ie, -e, i -i*, prednost daje jekavskom ostvaraju te da jekavski tip štokavštine treba prihvaćati kao književni (Moguš 1995: 161). Ovu jezikoslovnju koncepciju prihvaća Antun Mažuranić kada 1839. godine objavljuje gramatički priručnik pod nazivom *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*. Ondje zagovara da se jat bilježi kao *ě* te da ga svatko može izgovarati kako želi premda „bi dobro bilo uvijek, a osobito u čitanju i školah već iz toga kano ie ili je izgovarati ga, da se tim lakše zapamtiti može, gdje se pisati ima.“ (Mažuranić 1842: 5). Osim toga, potvrđuje morfonološki pravopis, množinski nastavak *-ah* u genitivu, starije nesinkretizirane množinske nastavke dativa, lokativa i instrumentala te bilježenje vokalnoga *r* kao *èr*. Nastavljajući ilirsku jezičnu koncepciju, 1854. godine Vjekoslav Babukić objavljuje *Ilirsku slovnice*. Iako je predstavljala najpotpuniju gramatiku zagrebačke filološke škole, za školsku uporabu odobrena je ona Antuna Mažuranića, *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole* (1859), koja se u

uporabi zadržala sljedećih desetak godina kroz četiri izdanja (1859., <sup>2</sup>1861., <sup>3</sup>1866., <sup>4</sup>1869).

Objavom *Skladnje ilirskoga jezika*, prvoj sintaksi objavljenoj u zasebnoj knjizi 1859. godine, prvo ime zagrebačke filološke škole postao je Adolfo Veber Tkalčević. Za gramatičke opise koristio je primjere iz književnih djela suvremenih pisaca i pjesnika te je tako potvrdio kako se predstavnici zagrebačke filološke škole zalažu „za rješenja koja su već bila udomaćena u hrvatskim književnim tekstovima.“ (Moguš 1995: 174) U svojoj se gramatici nastavio na rad Antuna Mažuranića, „a na 192 strane teksta obuhvaća i sintaksu rečenice i sintaksu dijelova govora i sintaksu oblika.“ (Jonke 1971: 148) Rješenja koja opisuju njegovu jezičnu koncepciju jesu: bilježenje grafema jat kao *ě*, nastavak množinskog nastavka *-ah* u genitivu, u starim nastavcima u dativu, lokativu i instrumentalu množine te bilježenja vokalnog *r* kao *èr*. No, u trećem izdanju svoje *Slovnice hrvatske za gimnazije i realne škole* (1866) Veber se priklanja pisanju vokalnoga *r* bez popratnog vokala, a *ě* bilježi dvoslovom *ie* ili *je* (Tafra 1995: 124).

Baveći se pitanjima rastavljanja riječi na slogove, velikim početnim slovima i interpunkcijskim znakovima, u svojoj se gramatici Veber dotaknuo i pravopisnih pravila (Badurina 2012: 44), no pravopisna pravila prema morfonološkom načelu regulirao je Josip Partaš s *Pravopisom jezika ilirskoga* objavljenim 1850. godine. Uz potvrdu ilirske jezične koncepcije, Adolfo Veber Tkalčević i Antun Mažuranić zalažu se morfonološki pravopis koji je napokon 1862. godine uveden u škole (Jonke 1971: 157). Godine 1871. objavljuje *Slovnice hèrvatsku za srednja učilišta* u kojoj tumačenjem glagoljskih i ćiriličnih slova i glasova potvrđuje kako se hrvatski jezik razvija još od najstarijih hrvatskih spomenika i to na svim hrvatskim narječjima (Veber 1873: 4).

Kao najznačajniji leksikograf zagrebačke filološke škole istaknuo se Bogoslav Šulek s *Němačko-hrvatskom rěčnikom* iz 1860. godine kojim se nastavio na leksikografski rad Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića i njihovu

ilirsku jezičnu koncepciju, *Hrvatsko-njemačko-talijanskim rječnikom znanstvenoga nazivlja* iz 1874. i 1875. godine i s *Jugoslavenskim imenikom bilja* iz 1879. godine. Rječnike je sastavljao na temelju narodnih štokavskih riječi, ponešto dijalektizama, ali i s podosta novokovanih riječi. Pri sastavljanju rječnika pokazao se kao izraziti jezični purist. Umjesto stranih riječi, za rješenjima je posezao najprije u druga dva hrvatska narječja i ostale slavenske jezike, osobito češki, ili bi sam skovao novu riječ pri čemu je pokazao kako ima „mного smisla za rječničku tvorbu u doba kada još nisu bila napisana kapitalna djela o tvorbi riječi u slavenskim jezicima.“ (Vince 1990: 538) Najveća vrijednost Šulekova leksikografskoga rada ogleda se upravo u njegovu oblikovanju hrvatske znanstvene terminologije kakvu dijelom i danas poznajemo.

U okviru djelovanja zagrebačke filološke škole valja spomenuti i gramatičara Vatroslava Jagića. Isprva prateći njihovu jezičnu koncepciju, 1864. godine objavljuje *Gramatiku jezika hèrvatskoga* za više razrede gimnazija kojom samo potvrđuje dominaciju ove filološke škole na jezičnom planu 60-ih godina 19. stoljeća. No, već iste godine u raspravi *Naš pravopis*, Jagić se protivi najprije nastavku *-ah* u genitivu množine jer smatra da je riječ o zastarjelom obliku umjesto kojeg bi trebalo pisati nastavak *-a*. Zatim, zalaže se za pisanje jata onako kako se i izgovara, kao *ie* ili *je*, da se fonem /ć/ zapisuje grafemom *ć* te da se vokalno *r* zapisuje bez vokala *è*. Time se više približio vukovskoj jezičnoj koncepciji, ali kritizirao je rad i jednih i drugih. Njegove kritike nisu utjecale na promjenu jezičnih načela zagrebačke filološke škole koja je preuzela prevlast na filološkom polju sve do posljednjih desetljeća 19. stoljeća i pojave hrvatskih vukovaca.

Na pobjedu nad zadarskom jezičnom koncepcijom uvelike je utjecala politička situacija 70-ih godina 19. stoljeća. U Dalmaciji dolazi do jačanja *Narodne stranke* koja se sve više okreće Zagrebu i težnjama za povezivanjem s ostalim hrvatskim zemljama. To se uvelike odrazilo i na jezik pa *Narodni list* kao temeljni politički glasnik *Narodne stranke* prihvaća štokavsku jekavicu kao

osnovicu standardnoga jezika čime se sve više povezuju sa zagrebačkom jezičnom koncepcijom, a udaljuju se od Kuzmanićevih pogleda na jezik. Ante Kuzmanić u obrani štokavske ikavske osnovice ostaje gotovo sam, a njegov utjecaj u filologiji sve više slabi. Prihvatanje štokavske jekavice označuje i pobjedu zagrebaša u odabiru jekavske osnove. Godine 1879. umire Ante Kuzmanić, a u Dalmaciji i Zadru se nastavlja borba oko očuvanja i razvoja hrvatskoga jezika, no ne prema načelima kakve je zastupao njihov utemeljitelj.

Rasprave s Franom Kurelcem kao vođom riječke filološke škole potrajale su nešto duže. Godine 1860. Kurelac objavljuje raspravu *Kako da sklanjamo imena* u kojoj kritizira zagrebački filološki rad. Zatim 1860. godine i objavljuje djelo *Recimo* koju kojim rasprave postaju intenzivnije. Najprije mu odgovara Vladislav Vežić člankom *Dvie rieči o vilastiem i okrnjeniem genitivima* u kojem zamjera Kurelcu arhaičnost jezika. Kao kritičar riječke škole javio se i Vatroslav Jagić koji Kurelcu zamjera prigovore na rad zagrebačke škole. Konačnu pobjedu u polemikama s Franom Kurelcem donio je Adolfo Veber Tkalčević u djelu *Brus jezika* iz 1860. godine, a „dotičući se konkretnih Kurelčevih nedostataka, ističe Veber u prvome redu kako književni jezik ne smije biti arhaičan jer služi i treba da služi suvremenima, te zato treba preuzeti „ustroj“ današnjega jezika.“ (Vince 1990: 413) Veberov *Brus jezika* utjecao je i na Kurelčeve učenike koji su se sve više počeli udaljavati od njegovih ideja, a do svoje smrti 1874. ne popušta u svojim konzervativnim pogledima na jezik te tako ostaje jedini pravi i dosljedan predstavnik riječke filološke škole.

Kraj djelovanja zagrebačke filološke škole označuje 1884. godina kada Adolfo Veber Tkalčević u časopisu *Vienac* objavljuje programatski članak *Brus jezika ili Zagrebačka filološka škola* u kojoj iznosi sve postavke njihova filološkog djelovanja te se osvrće na pojedince koji pokušavaju srušiti njihovu jezičnu koncepciju. Time je ponajviše aludirao na novu generaciju filologa vođenih Daničićevim idejama zbog čijeg je djelovanja utjecaj zagrebačke filološke škole počeo sve više slabjeti. Adolfo Veber Tkalčević umire 1899.



godine, a iste godine odlučila je hrvatska vlada riješiti problem jedinstvenoga školskoga pravopisa i to tako da njegovo pisanje povjeri Ivanu Brozu, jednom od najznačajnijih predstavnika hrvatskih vukovaca. Time i simbolički prestaje utjecaj zagrebačke filološke škole na normiranje standardnoga jezika. Zagrebačka filološka škola ostavila je značajan trag u kodificiranju standardnog jezika, a kako navodi Ljudevit Jonke (1971), to je najvidljivije u ujedinjenju svih Hrvata u pravopisu i jeziku.

Na pobjedu zagrebačke filološke škole nad zadarskim i riječkim jezičnim koncepcijama ponajviše je utjecala brojnost značajnih filologa, posebno onih prekaljenih poput Vjekoslava Babukića i Antuna Mažuranića koji su bogati filološki rad stvorili još u vrijeme iliraca. Snaga zagrebačke filološke škole bila je u školovanim filolozima čija su djela i liberalniji pogledi na jezik izravno utjecali na njegovo normiranje, dok su pripadnici zadarske, osim Šime Starčevića, i riječke filološke škole, osim Frana Kurelca kao njezina utemeljitelja, bili samouki filolozi koji su se bavili jezikoslovnom naukom iz zanesenosti prema jeziku dok im je primarno djelovanje bilo u drugim znanostima i koji su bili gotovo jedini predstavnici svojih jezikoslovnih uvjerenja.

#### **4.1.2 Zadarska filološka škola**

Početak djelovanja zadarske filološke škole treba tražiti u 40-im godinama 19. stoljeća kada se po uzoru na ilirce počinje podizati svijest o važnosti hrvatskoga jezika i mogućem ujedinjenju Dalmacije<sup>19</sup> s Banskom Hrvatskom i Slavonijom. Iako je Dalmacija bila potpuno nepovezana sa sjevernim dijelovima Hrvatske, dalmatinski intelektualci su itekako pratili djelovanje iliraca, posebno njihovu angažiranost oko jezičnih pitanja (Vince 1990: 319). Upravo se zbog toga

---

<sup>19</sup> U to je vrijeme južna Hrvatska bila pod austrijskom, odnosno talijanskom vlašću, a jezik u službenoj uporabi bio je talijanski.

javila potreba da se po uzoru na *Novine Horvatzke* i *Daniczu*, pokrenu novine na materinskom jeziku koje će osim informiranja puka imati ulogu podizanja i širenja svijesti o važnosti hrvatskoga jezika.

Kao vodeća osoba podizanja svijesti o narodnome jeziku istaknuo se liječnik i profesor primaljstva Ante Kuzmanić koji 1844. godine izdaje prve novine u Dalmaciji na hrvatskome jeziku pod nazivom *Zora Dalmatinska* u kojima je kao urednik „napisao blizu stotinu članaka iz područja jezika, književnosti, povijesti, gospodarstva, medicine i poljoprivrede“ (Lisac 2011: 10) List je izlazio od 1844. pa do 1849. godine, a osim prvih članaka prosvjetnog karaktera namijenjenih širem sloju, sadržavao je književne i jezikoslovne članke kojima su se propitivale vrlo važne jezične teme, čime se ovo razdoblje može nazvati prvom fazom djelovanja zadarske filološke škole.

Od prvih brojeva *Zore dalmatinske* dalo se naslutiti kako će najviše jezičnih rasprava biti vezano uz odabir tipa štokavštine književnoga jezika te uz Gajevu grafijsku reformu koju Dalmatinci u pismu nisu poznavali. Kuzmanić je zamjerao ilircima odabir jekavštine kao temelja standardnoga jezika, iako je ikavski govor u hrvatskim zemljama rašireniji. Zalagao se za dalmatinska grafijska rješenja koja su već desetljećima usustavljena u dalmatinskih pisaca te izgradnju književnoga jezika na temelju pučkih govora, baš kao i Vuk Stefanović Karadžić (Vince 1990: 396). Ovim se oprečnim stajalištima oko standardizacije jezika deklarirao kao kritičar jezične koncepcije zagrebačke filološke škole. Osim jezične koncepcije, zamjerao im je i političke nazore, osobito provedbu popustljive politike prema ostalim slavenskim narodima, na što ga je najviše potaklo ilirsko ignoriranje Karadžićeva djela *Srbi svi i svuda* u kojem je sve govornike štokavskoga narječja nazvao Srbima. No, kako su 40-ih godina 19. stoljeća gotovo svi preuzeli Gajevu grafiju, čak i slovenski književnici, napokon to čini i Ante Kuzmanić koji „već u 1. broju *Zore dalmatinske* za godinu 1849. prelazi na ilirsku grafiju.“ (Vince 1990: 347), a osim njega i drugi dalmatinski književnici. Kuzmanić je popustio i oko bilježenja i izgovora jata, no i dalje nije mogao zanemariti činjenicu da je ikavski

refleks najrašireniji među govornicima hrvatskoga jezika, ali i u čitavoj hrvatskoj književnoj baštini. Nekoliko se polemika vodilo i oko pravopisa. Iako su i Karadžićevu fonološkom i ilirskome morfonološkom pravopisu pronašli mane, priklonili su se zagrebačkoj filološkoj školi te su zadržali tzv. etimologijsko pisanje „ne samo u *Zori dalmatinskoj* nego i u kasnijim listovima“ (Vince 1990: 356).

Nakon što je 1849. godine prestala izlaziti *Zora dalmatinska*, Kuzmanić počinje uređivati *Glasnik dalmatinski*, list u kojem se ponajviše raspravljalo o oblikovanju hrvatskoga književnog jezika. Sljedeća dva desetljeća, točnije do 1870. godine, predstavnici zadarske filološke škole djeluju kroz narodne listove u kojima nastavljaju raspravljati o kulturnim, jezičnim i nacionalnim pitanjima (Vince 1990: 482).

Početak 50-ih godina u Dalmaciji se osjećala sve jača talijanizacija kao posljedica novog austrijskog apsolutizma, a talijanski je jezik bio službeni u administraciji zbog čega se javila potreba sastaviti upravno-pravnu terminologiju na hrvatskome jeziku. Godine 1851. pokreće se list *Pravdonoš* čijeg se uređivanja uhvatio upravo Ante Kuzmanić. List je izlazio svake subote opsegom na četiri stranice, a osim za tumačenje pravnih pojmova, list je imao ulogu ukazati na potrebu uvođenja hrvatskoga jezika u javnu uporabu (Vince 1990: 384).

Osim Ante Kuzmanića doprinos zadarskoj jezičnoj koncepciji dao je i Ivan Matija Škarić prijevodom *Svetog pisma staroga i novoga uvita* na hrvatski jezik. U dvanaest svezaka koji su objavljeni između 1858. i 1861. godine, Škarić je štokavskom ikavicom s elementima čakavskoga narječja dao najopsežniji prijevod *Svetog pisma* u povijesti hrvatskoga jezika. Upravo zbog „različitih oblika u dativu, lokativu i instrumental množine, kao i u genitivu množine“ (Vince 1990: 393), Škarić je dobio negativne ocjene, osobito od Ivana Črnčića, predstavnika riječke filološke škole (Vince 1990: 392).

Iako je kao jezikoslovac djelovao početkom 19 stoljeća u predilirskome razdoblju kada je objavio jezikoslovno djelo *Nova ricsôslovica iliriska*

*vojničkoj mladosti krajicsnoj poklonjena*, prvu hrvatsku gramatiku pisanu hrvatskim jezikom, a zatim *Nòvu ricsôslovicu iliricsko-francèzku*, oba iz 1812. godine, kao istaknutoga pripadnika zadarske filološke škole treba uvrstiti i Šimu Starčevića. Starčević se jezikoslovnim radom zalagao za stvaranje jedinstvenoga jezika koji će počivati na štokavskoj osnovici i to desetljećima prije iliraca i kasnije pripadnika zagrebačke filološke škole, a nekoliko godina prije Stefanovića Karadžića zagovarao je kodifikaciju jezika na temelju pučkog govora (Vince 1990: 396). Najveći je doprinos dao proučavanju štokavskoga akcenatskog sustava u kojem je otkrio četiri naglaska te prije zagrebačkih jezikoslovaca i vukovaca popisao štokavsku akcentologiju (Vince 1990: 396). Poznato je kako je bilježenju hrvatskog jezika kroz povijest bilo niz grafijskih poteškoća, a Starčević je za grafijska rješenja posezao u latinski koji je smatrao jezikom kulture i jezikom učenih, čime se u startu suprotstavio Gajevim rješenjima. Starčević je bio izrazito konzervativan jezikoslovac i vrlo puristički nastrojen. Leksikografima je zamjerao posezanje rješenja u ostale slavenske jezike, kovanju novih riječi, onako kako su to činili zagrebački jezikoslovci, te preuzimanje rješenja iz crkvenoslavenskoga i ruskoga jezika kako su to činili vukovci. Kako je 19. stoljeće razdoblje tehnološkog i znanstvenoga napretka jednostavno se nije moglo oduprijeti potrebi stvaranja novih termina koji će imenovati sve novotarije koje tehnološki napredak sa sobom donosi. Zbog toga se Starčević se u svojim idejama pokazao „kao star i konzervativan čovjek koji nedovoljno ide ukorak s vremenom is a sve većim potrebama, pa i jezičnima, što ih novo doba postavlja pred pisce i jezikoslovce.“ (Vince 1990: 398)

Starčević je do svoje smrti ostao dosljedan štokavskoj ikavici jednako kao i Ante Kuzmanić<sup>20</sup>, a s njim je činio najznačajnije predstavnike zadarske filološke

---

<sup>20</sup> Zlatko Vince Antu Kuzmanića naziva *posljednjim Mohikancem* u borbi za hrvatski ikavski govor. Iako je u jednom trenutku popustio pod jezičnim načelima zagrebačkih jezikoslovaca, Kuzmanić se do kraja života zalagao za uvođenje ikavski štokavskog govora kao temelja zajedničkog novoštokavskog jezika zbog njegove najveće raširenosti među govornicima hrvatskoga jezika.

škole. Iako u drugoj polovici 19. stoljeća malobrojni predstavnici zadarske filološke škole nisu objavili niti jedno jezikoslovno djelo, njihov rad se na području filologije može vidjeti kroz različite jezične savjete što su objavljivali u listovima i brošurama. Kuzmanić je uz Šimu Starčevića koji je zapaženije djelovao u predpreporodnome razdoblju, ostao jedini i najznačajniji predstavnik ove filološke škole.

#### 4.1.3 Riječka filološka škola

Za razliku od pripadnika zagrebačke filološke škole koji su nastavila filološki rad iliraca te pripadnika zadarske filološke škole koji su započeli jezikoslovno djelovanje već 40-ih godina, djelovanje riječke filološke škole započinje tek 50-ih godina, dok je vrhunac njezina djelovanja 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća i to u radu njezina najistaknutijeg predstavnika Frana Kurelca. Za razliku od zagrebačke škole koja je okupljala niz velikih jezikoslovaca s bogatim filološkim radom, rad riječke filološke škole karakterizira djelovanje darovitih gimnazijalaca okupljenih oko Frana Kurelca, „a pristalice, okupljene oko njega kao svog gimnazijskog profesora, bile su njegovi više ideološki nego filološki sljedbenici“ (Turk 1993: 378).

Godine 1852. godine Kurelac je izdao raspravu *Kako da sklanjamo imena? ili Greške hrvatskih pisaca glede sklonovanja osobito 2-A padeža množine* u kojoj se protivi zagrebačkoj filološkoj školi i genitivnom množinskom nastavku *-ah*, a osim zbog nastavka, zagrebački jezikoslovci im postaju glavni protivnici zbog liberalnijih jezičnih rješenja. Pripadnici riječke filološke škole su ilirce zbog genitivnog množinskog nastavka *-ah* prozvali *ahavcima*, naziv koji se kasnije proširio i ustalio među svim protivnicima zagrebačke koncepcije. No, sve do 1860. godine i objave Kurelčeva djela *Recimo koju*, svako djelovanje riječke filološke škole vidljivo je samo u dopisivanju između njega i njegovih učenika. Upravo je djelo *Recimo koju* u kojoj Kurelac napada temeljne pretpostavke

zagrebačke filološke škole izazvalo žešće polemike na koje su oštro reagirala Vatroslav Jagić i vođa zagrebačkih filologa Adolfo Veber Tkalčević koji su mu osobito zamjerili arhaičnost jezika i grub način izražavanja (Vince 1990: 413).

U članku *Književnojezična koncepcija riječke filološke škole* (1993), Marija Turk navodi značajke arhaičnosti Kurelčeva jezika. Na jezičnome se planu zalaže za starije oblike u deklinaciji imenica i za stariji oblik genitiva množine – tzv. Slavenski genitiv. Koristi stari dijalektalni kondicionalni oblik (bim, biš, bi, bimo, bite, bi), buduće vrijeme tvori dvojako: svršenim prezentom glagola *biti* i infinitivom nesvršenih glagola te prezentom svršenog glagola, a zamjenjuje oblik 1. lice jednine prezenta s morfemom /u/ s ostalim morfemima (Turk 1993: 380). Zlatko Vince u knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika* navodi još nekoliko značajki Kurelčeva arhaičnoga jezika. Neke od njih su služenje starom pokaznom zamjenicom *s, si, se*; često koristi krnji oblik infinitiva; upotrebljava perfekt bez pomoćnog glagola, a mnoga rješenja rado traži u već zaboravljenom starocrkvenoslavenskom jeziku (Vince 1990: 420). Arhaičnost jezika pripadnika riječke filološke škole vidljiva je i u leksiku, „a Kurelac se i njegovi sljedbenici služe mnoštvom zastarjelih riječi koje uzimaju iz starih pisaca, ili riječima iz suvremenog jezika pridaju sasvim drugo značenje.“ (Vince 1990: 421) Upravo je arhaičnost glavna značajka Kurelčeva jezika na svim njegovim razinama. Tako se zalaže za korijensko pisanje, a standardni se jezik prema njemu isključivo može formirati na temelju starine i to onako kako su stoljećima pisali hrvatski pisci. Bio je izraziti jezični purist koji je bio protiv svakog leksičkog rješenja iz nekog drugog jezika, „a u prvome je redu rješenja pronalazio revitalizacijom i restauracijom starih, potvrđenih riječi iz bogate hrvatske kulturne i pisane tradicije ili preuzimanjem riječi i oblika iz neštokavskih, dakle čakavskih i kajkavskih govora.“ (Turk 1993: 382)

Iako nisu objavili niti jedno filološko djelo, najznačajniji Kurelčevi učenici bili su Ivan Fiamin, Bude Budisavljević, Ivan Dežman, Ivan Črnčić i drugi. Iako su u početku gorljivo zastupali ideje Frana Kurelca, s vremenom su liberalizirali

pogleda na razvoj jezika te su napustili učenja riječke filološke škole. Unatoč tome što je utjecao, uglavnom, na književni rad svojih učenika, Fran Kurelac bio je i ostao jedinim pravim predstavnikom ovog filološkog centra.. Kurelac je bio vrlo cijenjen kod zagrebačkih filologa zbog konstruktivnih prijedloga, a konačni propast njegovih arhaičnih jezičnih načela dogodio se razvojem hrvatske književnosti prema zagrebačkim jezičnim načelima te objavom Veberova djela *Brus jezika* na koje Kurelac više nije mogao odgovoriti dosljedno braneći svoje poglede na jezik.

## 4.2 Hrvatski vukovci

Kada se činilo da je zagrebačka filološka škola odnijela pobjedu u jezikoslovnim polemikama s ostalim filološkim školama i kada je značajnim radom i bogatim jezikoslovnim opusom njezinih pripadnika učvrstila svoja gramatička, pravopisna i leksička rješenja, prateći jezično i pravopisno djelovanje srpskog jezikoslovca Vuka Stefanovića Karadžića, posljednjih desetljeća 19. stoljeća oblikovala se nova filološka škola tzv. vukovci. Dijelom zbog društvene situacije, a dijelom zbog političke, nastavljači vukovskih načela ostvaruju sve zapaženiju ulogu u normiranju jezika. Širenje vukovske jezične koncepcije Marko Samardžija (2004) opisuje naraštajno, a njihov rad dijeli u tri faze.

Prva faza označava jezikoslovno djelovanje samog Vuka Stefanovića Karadžića koji je početkom 19. stoljeća prikupio i objavio djela iz narodne usmene književnosti na temelju kojih je nastojao normirati književni jezik. Izjednačujući tako književni jezik s jezikom narodne književnosti, Karadžić oblikuje temeljno načelo vlastita rada koje glasi: *Piši kao što govoriš* (Vince 1990: 274). Normiranjem jezika temeljem pučkoga govora primarna postavka njegove reforme postaje fonološki pisanje prema kojem jedan grafem označuje jedan fonem. Godine 1814. objavljuje priručnik *Pismenica*, a 1818. godine *Srpski rječnik* u kojima potvrđuje fonološki pravopis, uvodi nove grafeme i predlaže

новоštokavski jekavski govor kao osnovicu standardnoga jezika. Iako je utjecao na poneke hrvatske gramatičare 50-ih godina 19. stoljeća (Samardžija 2004: 115), protivljenju bilježenja jata kao *ě* i pisanju množinskog genitivnog nastavka *-ah*, njegov rad postaje oprečan ilirskoj, kasnije zagrebačkoj jezičnoj koncepciji. Njegov pokušaj jezikoslovne reforme dobio je i političku dimenziju kada 1849. godine objavljuje *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* u kojem sve govornike štokavskoga jezika naziva Srbima, a da su Hrvati tek čakavski govornici. Zbog težnji oko normiranja zajedničkoga jezika svih Južnih Slavena, Karadžić je sudjelovao i na *Književnome dogovoru* u Beču 1850. godine gdje je iznio i svoje koncepcije koje predstavnici zagrebačke filološke škole nisu prihvatili zbog čega dogovor nije postignut (Vince, 1990: 281).

Drugu fazu obilježilo je djelovanje leksikografa i prvog predsjednika *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* Đure Daničića. Najprije 1878. godine objavljuje članak *Ogled* u kojem obrazlaže građu i način sastavljanja rječnika, a već 1880. godine, kao Karadžićev učenik i to s čelne pozicije JAZU, započinje pisanje *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* u kojem potvrđuje fonološki pravopis, ukida dvoglase i umjesto dvoslova *gj* i *dj* uvodi grafem *đ* koji se do danas zadržao u hrvatskome grafijskom sustavu. Upravo se pod Daničićevim izravnim djelovanjem oblikovala nova generacija hrvatskih jezikoslovaca na čelu s Tomom Maretićem koji su krajem 19. stoljeća afirmirali vukovsku jezičnu koncepciju u standardizaciji hrvatskoga jezika. Najprije 1867. godine Pero Budmani objavljuje prvu gramatiku hrvatskih jezikoslovaca kojom su potvrđena vukovska jezična načela. Pisana je talijanskim jezikom, a nosi naziv *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Iako u gramatici zagovara uporabu fonološkoga pravopisa, nastavak *-a* u genitivu množine te novoštokavske množinske nastavke u dativu, lokativu i instrumentalu, zadržao i poneka jezična rješenja zagrebačke filološke škole. U predgovoru se poziva na Karadžićev i Daničićev rad te time postaje prvi gramatičar koji prihvaća vukovska načela, a po prvi puta jezik dobiva naziv srpsko-hrvatski.



Predvodnikom hrvatskih vukovaca postaje Tomo Maretić koji 1899. godine objavljuje *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* koja postaje najvažnijim djelom hrvatskih vukovaca. Njegovom je gramatikom učvršćen novoštokavski jekavski dijalekt iz Karadžićevih i Daničićevih književnih djela za osnovu standardnoga jezika, a uz gramatiku izdao je i priručnik *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola* koja je političkom odredbom uvedena u sve hrvatske škole. U gramatici u poglavlju *Glasovi osvrće se na pisanje vokalnoga r* koji su ilirci pisali potpuno „pogrešno“ (Maretić 1963 :24) i potvrđuje Daničićev grafem *đ*. Također, potvrđuje pisanje *-a* umjesto *-ah* u množinskom obliku genitiva, a navodi kako je današnju fonetiku srpskih i hrvatskih pisaca osnovao Vuk Stefanović Karadžić čime je i sam Maretić zanemario hrvatsku jezičnu tradiciju. Iako je zbog toga njegov rad naišao na velik broj negativnih kritika, njegove su gramatike „službeno prihvaćene i u daljih tridesetak godina kodificirale su normu književnog jezika i u Hrvata i u Srba.“ (Jonke 1978: 12)

Uz gramatiku Tome Maretića, najvažnija djela hrvatskih vukovaca jesu *Hrvatski pravopis* Ivana Broza iz 1892. godine, kojim je između ostaloga i afirmirao Daničićev grafem *đ*, i *Rječnik hrvatskoga jezika* iz 1901. godine, Ivana Broza i Franje Ivekovića. Iako pisan prema vukovskim jezičnim koncepcijama, Brozov pravopis se može nazvati umjereno fonološkim jer je zadržao određena pravopisna rješenja zagrebačke filološke škole<sup>21</sup>. Broz i sam to potvrđuje predgovorom drugomu izdanju svoga pravopisa riječima: „Što se prvoga dijela tiče, ja sam izradio pravila uglavnome prema načelima, kojih se držao Vuk i Daničić, a samo gdješto odstupio sam od njihova pisanja.“ (Samardžija 2004: 123)

---

<sup>21</sup> Umjerena fonologija u Brozovu pravopisu vidljiva je u zapisivanju futura s odvojenim nenaglašenim oblika nesvršenoga prezenta pomoćnoga glagola htjeti i infinitiva, zatim u “izostanku jednačenja posljednjega suglasnika prefiksalne sekvence (predsjednik, nadčovjek, predturski) i u semantički ili tvorbeno uvjetovanim iznimkama kod sufikasa (mladca, mlatca, gradski, sredstvo).“

<http://www.matica.hr/vijenac/158/pravopisni-kriz-svejedno-gori-18486/>

Političkom intervencijom Brozov je pravopis postao prvim službenim pravopisom koji će se, uz Brozova nastavljača Dragutina Boranića, u uporabi zadržati sve do 1960. godine (Francić 2013: 88). U svom je pravopisu potvrdio Daničićev grafem *đ* te *ije* u bilježenju dugog oblika jata. Uz objavu Maretićeve gramatike, 1892. godina označuje pobjedu vukovske koncepcije književnog jezika nad koncepcijom zagrebačke filološke škole. Maretićevom gramatikom, Brozovim pravopisom i Broz-Ivekovićevim rječnikom, potvrđen je zajednički jezik Hrvata i Srba, a razlike između tih dvaju jezika djelomično su smanjene.

Treću generaciju hrvatskih vukovaca čine Vatroslav Rožić, Dragutin Boranić, Stjepan Bosanac, Nikola Andrić, Josip Florshütz i Stjepan Ivšić koji su svoja jezikoslovna djela razvijali pod utjecajem Tome Maretića pa ih se može nazvati i *maretićevcima* (Samardžija 2004: 115). „Maretićevci“ su svoj doprinos dali ne samo na leksikografskom, ortografskom ili gramatičkom području jezika, već i u povijesti i teoriji književnosti te u proučavanju hrvatske dijalektologije, a svojim su radom obilježili prvu polovicu 20. stoljeća.

### **4.3 Jezični i politički sukob zagrebaša i vukovaca**

Polemike oko jezičnih, a ponekad i političkih pitanja između pripadnika zagrebačke filološke škole i hrvatskih vukovaca pojavile su se još 50-ih godina 19. stoljeća. Već 1850. godine, nakon bečkog *Književnog dogovora*, na kojem su se pokušala stvoriti temeljna načela zajedničkog jezika Južnih Slavena, mogli su se uvidjeti oprečni stavovi oko budućega normiranja književnoga jezika, a rasprave su krenule oko zajedničkoga pravopisa. Bečkim je dogovorom predloženo da se zajednički jezik formira na južnom, jekavskom narječju, da će se prestati bilježiti *-h* u genitivu množine, slogotvorno *r* bez popratnog vokala te bilježenje grafema jata kao *je* ili *ije*, a sve temeljeno na fonološkom pravopisu. Prijedlozi s dogovora išli su isključivo u Daničićevu i Karadžićevu korist. Naravno, dogovor je propao jer niti jedna strana nije ispoštovala zajednička

načela. Zagrebaši su nastavili zagovarati morfonološki pravopis. Vjekoslav Babukić u polemici s Karadžićem brani nastavak *-h* u genitivu množine (Tafra 1995: 112). U međuvremenu polemiku su produbili različiti politički nazori, a političke rasprave vođene su sve do 60-ih godina.

Kako navodi Ljudevit Jonke (1971), jezične polemike između zagrebaša i hrvatskih vukovaca vodile su se točno pola stoljeća – od gore navedenog *Književnog dogovora* u Beču pa do 1901. godine kada su jezikoslovna djela Tome Maretića, Ivana Broza i Franje Ivekovića postala službena u školskoj uporabi. Jezične rasprave vodile su se u časopisima, a kao najžešći polemičari pokazali su se Adolf Veber Tkalčević i Bogoslav Šulek kao pripadnici zagrebačke filološke škole te Tomo Maretić, Franjo Iveković i Mirko Divković kao predstavnici hrvatskih vukovaca (Jonke 1971: 6). O ortografskim i gramatičkim pravilima polemizirao je i Vatroslav Jagić. Iako je u početku podržavao jezičnu koncepciju zagrebačke filološke škole, što je i potvrdio *Gramatikom jezika hervatskoga* 1864. godine, Vatroslav Jagić je postao njihov najveći kritičar. U raspravi *Naš pravopis* zalagao se za umjereniju etimologiju pravopisa, odbacuje bilježenje jata kao i zalaže se za dvoslov *ie* ili *je*, također zalaže se za grafem *-ć* umjesto dvoslova *tj*, bilježenje slogotvornog *r* bez popratnog vokala te se zalaže za izbacivanje genitivnog množinskog nastavka *-ah* koji je sve do tada ustrajno zagovarao (Jonke 1971: 94). Iako je u početku tvrdio kako „po etimologiji u genitivu treba stajati *-h*“ (Tafra 1995: 120), to oštro pobija tvrdeći da je taj nastavak novijeg postanja i da nema razloga za njegovu uporabu. Iako su nakon toga njegovi stavovi oko jezičnih pitanja bili bliži vukovskoj koncepciji, Jagić se pokazao i kao njihov veliki kritičar, osobito zbog zanemarivanja hrvatske jezične tradicije

Množinski nastavak *-ah* u genitivu ponajviše su branili najprije Vjekoslav Babukić, a zatim Adolfo Veber Tkalčević i Bogoslav Šulek. Najprije mu je odgovorio Šulek koji prihvaća Jagićeve tvrdnje o neizgovaranju toga glasa, ali i dalje zagovara njegovo pisanje, a zatim i Adolfo Veber Tkalčević koji brani bilježenje nastavka *-ah* zbog razlikovanja naglaska (Tafra 1995: 122).

Nakon što je 1875. godine Franjo Iveković objavio prijevod *Čitanja i Evangjelja za sve nedjelje i praznike Gospodnje i za neke dane svetačke*, Adolfo Veber Tkalčević negativno je ocijenio njegov rad upravo zbog vukovske jezične koncepcije. Veber mu je zamjerio što se u radu gotovo vjerno držao Karadžićeva prijevoda čime su govornici drugih dvaju dijalekata zakinuti, posebno čakavskog, koji ne poznaju neke glagolske oblike. Iveković mu je odgovorio kako i govornici, ostalih dijalekata dobro poznaju njegovu gramatiku, a u njegovu odgovoru u kojim ističe zastarjelost morfonološkog pravopisa „osjeća se omalovažavanje Zagrebačke filološke škole, pa i Vebera“ (Vince 1990: 579) Adolfo Veber Tkalčević je od 1868. pa do 1874. godine svoje jezikoslovne radove objavljivao i u sklopu *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, a u člancima se ponajviše dotakao činjenice da se vukovska jezična koncepcija temelji na Karadžićevoj narodnoj književnosti (Vince 1990: 592). Godine 1881. Veber prigovara Mirku Divkoviću što je sastavio *Sintaksu hrvatskog jezika* pod Karadžićevim utjecajem i drugačijom terminologijom. Divković mu je oštro odgovorio kako su njegove gramatike bezvrijedne, a pobjedu u ovoj raspravi odnio je upravo Divković čija je gramatika potvrđena za školsku uporabu (Vince 1990: 593). U polemiku oko Divkovićeve sintakse uključio se i Tomo Maretić kritizirajući jezikoslovna djela Vebera i zagrebačke filološke škole. Predvođeni pripadnike zagrebačke filološke škole, Veber se istaknuo kao najžešći kritičar jezikoslovnih djela hrvatskih vukovaca i vukovske koncepcije, a kao takvim se pokazao i u kritičkom osvrtu na budući Daničićev leksikografski rad. Prije nego je Đuro Daničić kao glavni tajnik započeo pisati *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, objavio je djelo *Ogled* (1878) u kojem je temeljno opisao koncepciju prema kojoj će sastaviti budući rječnik. Veber mu je ponajviše zamjerio grafijska i pravopisna rješenja, sakupljanje građe na temelju Karadžićevih djela narodne književnosti i ponekih hrvatskih, ali uglavnom srpskih književnika s početka 19. stoljeća, čime je zanemario velika suvremena književna imena, jezik koji nije u duhu *Akademije* te preopsežnost i nelogičnost primjera (Vince 1990: 595).

Pod utjecajem Đure Daničića i njegova filološka rada 80- ih se godina 19. stoljeća afirmirala nova generacija filologa, tzv. hrvatski vukovci, na čelu s Tomom Maretićem, te Ivanom Brozom i Franjom Ivekovićem kao s najistaknutijim članovima. Slijedeći vukovska načela počeli su se zauzimati za jezičnu reformu, a svoje najranije članke u kojima opisuju svoju jezičnu koncepciju objavljivali su časopisu *Vienac* (Vince 1990: 597). U svojim su člancima kritizirali rad zagrebačke filološke škole osobito pojavi kajkavizama u jezikoslovnim radovima. Tomo Maretić kritizirao je i uporabu glasa -h „gdje mu nije po etimologiji mjesto“ (Jonke 1978: 8), a zatim je Franjo Iveković kritizirao starije oblike za zamjenice te miješanje kajkavskih i štokavskih zamjениčkih oblika. Veber 1884. godine objavljuje članak *Brus jezika ili zagrebačka škola* u kojem po posljednji puta brani načela zagrebačke filološke škole, a među ostalim odgovara i Ivekoviću da su iz ostalih dijalekata preuzeli najpravičnije oblike koje poznaju i štokavci kako bi stvorili jedan književni jezik (Vince 1990: 599).

Iste 1889. godine kada umire Adolfo Veber Tkalčević, vlada na čelu s banom Héderváryjem nalaže stvaranje novog fonološkog pravopisa čije je pisanje preuzeo Ivan Broz, a posljednje desetljeće 19. stoljeća protječe u pobjedi vukovske jezične koncepcije. Tomo Maretić 1899. godine objavljuje najvažnije djelo hrvatskih vukovaca, *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Iako je koncepcija zagrebačke filološke škole potpuno poražena jer su u službenu uporabu ušli Brozov pravopis i Maretićeva gramatika, njihov pobornik Antun Radić kritizirao je najprije Maretićevu *Gramatiku i stilistiku*, a zatim i Broz-Ivekovićev *Rječnik*. Radić Maretiću zamjera prekid s hrvatskom književnom i jezičnom tradicijom, za građa koju je Karadžić prikupio tvrdi kako uopće ne pripada hrvatskom jeziku, a u *Rječniku hrvatskoga jezika* iz 1901. godine ne može pronaći sasvim obične hrvatske riječi (Jonke 1978: 11). Zbog ograničenog korpusa kojim se služio u sastavljanju gramatike, Maretićevo djelo je kritizirao i Vatroslav Jagić, a iz istih je razloga negativno popratio i Broz-Ivekovićev rječnik.

#### 4.4 Slabljenje zagrebačke filološke škole i prevlast hrvatskih vukovaca

Tek što su pripadnici zagrebačke filološke škole 60-ih godina 19. stoljeća odnijeli prevlast o pogledima na razvoj jezika, što je bilo i potvrđeno različitim priručnicima odobrenim u školskoj uporabi, ali i procvatom književnosti koja je pisana prema njihovoj koncepciji, dolazi do prvih naznaka kako njihova jezična načela nisu u punoj mjeri prihvaćena. Najprije je to bilo vidljivo kroz neslaganja među pripadnicima same škole oko jezične koncepcije, točnije već spomenuti Vatroslav Jagić raspravom *Naš pravopis* iz 1864. godine ukazuje na nedostatke oko zalagao se za umjereniju etimologiju pravopisa, odbacuje bilježenje jata kao *ě* i zalaže se za dvoslov *ie* ili *je*, također zalaže se za grafem *ć* umjesto dvoslova *tj*, bilježenje slogotvornog *r* bez popratnog vokala te se zalaže za izbacivanje genitivnog množinskog nastavka *-ah* koji je sve do tada ustrajno zagovarao. Da je norma zagrebačke filološke škole bila promjenjiva pokazuje Adolfo Veber Tkalčević kada se 1876. u trećem izdanju svoje *Slovnice hrvatske* odriče bilježenja jata rogatim *ě*, pisanja popratnog vokala uz slogotvorno *r*, te odobrava dvojako bilježenje genitivnog množinskog nastavka oko kojeg su se vodile najveće polemike u radu zagrebačkih jezikoslovaca (Vince 1990: 592). Značajan udarac zagrebačka filološka škola doživjela je 1879. godine kada Mirko Divković objavljuje *Oblike hrvatskoga jezika*, a 1881. godine i *Sintaksu hrvatskoga jezika*, dva vrlo važna jezikoslovna djela koja su kasnije izašla u jednom priručniku pod nazivom *Hrvatska gramatika za srednje i nalik im škole* prihvaćenom za školsku uporabu. Divković je priručnik sastavio prema Karadžićevim i Daničićevim jezikoslovnim načelima, a odbijanje Veberove *Slovnice hrvatske* za školsku uporabu označio „je suton zagrebačke filološke škole“ (Vince 1990: 592).

Osim zbog prirodnog tijeka razvoja jezika, na otklon od jezikoslovnih ideja zagrebačke filološke škole utjecali su i različiti politički potezi na štetu zagrebačke filološke škole koji su na jezičnu scenu doveli novu filološku struju. Najprije je na čelo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti postavljen

vukovac Đuro Daničić 1866. godine koji je odmah dobio ulogu sastavljanja rječnika, naravno prema uzoru njegova učitelja Stefanovića Karadžića. Zagrebaši na čelu s Veberom zamjerali su Daničiću što za rječnički korpus zanemaruje djela živućih hrvatskih pisaca te aktualni neknjiževni govor. Kako je *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, čiji je rad uvelike politički potpomognut i diktiran, bila središte čitave kulture onoga vremena, pa tako i jezika i njegova razvoja, postalo je jasno kako će prevlast u kodificiranju jezika preuzeti jedna nova filološka struja kojoj su pripadali njezini istaknuti članovi – hrvatski vukovci. Dolaskom bana Héderváryja na banski položaj 1883. godine, hrvatski su vukovci mudro poduprli njegovu vladavinu, a zauzvrat su dobili visoke položaje s kojih su izravno mogli odlučivati o pitanjima jezika: „Ključne ličnosti Tomo Maretić i književni historičar Armin Pavić bili su sveučilišni profesori, akademici i ujedno narodni zastupnici u Hrvatskom saboru, i to na listi unionističke stranke, dakle mađaroni, a Pavić je 1898-1904. bio i predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu (tj. Ministar prosvjete) u hrvatskoj vladi. Drugim riječima, Maretićeva škola imala je na raspolaganju i sveučilište i akademiju i vladu i parlament, a opozicija je bila nemoćna, bez sredstava i položaja, bez jakih stručnih kadrova, bez podrške i bez saveznika i u Austro-Ugarskoj i u svijetu.“ (Brozović 1985: 12)

Djelovanje zagrebačkih filologa 80-ih je godina bilo gotovo neznatno. Smrću predvodnika Adolfa Vebera Tkalčevića njihovo djelovanje i simbolički prestaje, a vlada angažira vukovske jezikoslovce za izradu jezičnih priručnika za uporabu u školama i čitavom javnom životu. Najprije Ivan Broz 1892. godine prema vladinim zahtjevima i po fonološkim načelima objavljuje *Hrvatski pravopis*, 1899. godine Tomo Maretić objavljuje Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, a godine 1901. Ivan Broz i Franjo Iveković objavljuju Rječnik hrvatskoga jezika čime su „osobine Karadžić-Daničićeva smjera prevladale koncem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj.“ (Vince 1990: 602)

Marko Samardžija (2004) navodi nekoliko mogućih razloga pojave hrvatskih vukovaca, njihove uspješne afirmacije i pobjede u oblikovanju standardnog jezika. Najprije treba u obzir uzeti političku situaciju prve polovice 19. stoljeća kada se u duhu romantizma počele razvijati težnje za oblikovanjem nacija, gdje je osim jezika veliku ulogu imala narodna književnost, zatim pojava i prevlast mladogramatičara u europskom jezikoslovlju čijim su jezičnim pogledima pripadali i pogledi hrvatskih vukovaca, prevlast zanimanja za pučki jezik u normiranju jezičnik zakona te konačno politički lobi i angažiranost hrvatskih vukovaca u provođenju mađarske politike bana Héderváryja.

## **5. Jezična analiza Kumičićevih djela**

Jezične promjene u povijesti hrvatskoga jezika događale su se paralelno s razvojem hrvatske književnosti realizma. Izuzev Augusta Šenoe, koji se smatra pretečom ovog književnog razdoblja, gotovo svi književnici realizma počeli su svoja djela objavljivati kada je djelovanje zagrebačke filološke škole slabjelo, i kada su promjene na jezičnom planu uvelike počeli diktirati predstavnici Karadžićeve i Daničićeve jezične koncepcije – tzv. hrvatski vukovci. Od 60-ih godina 19. stoljeća kada zagrebačka jezična koncepcija pobjeđuje riječku i zadarsku, većina hrvatske javnosti piše prema njihovim načelima (Vince 1990: 586). U javnom djelovanju korišten Jagićeva pravopis, dok je u školskoj uporabi na snazi bio onaj Veberov (Stolac 2002: 22).

Unatoč promjenama na jezičnom planu, većina tadašnjih književnika, ali i neknjiževne javnosti pisala je prema načelima zagrebačke filološke škole, a među njima i Eugen Kumičić. Čitajući njegove žestoke govore u Hrvatskome saboru koji se tiču pitanja jezika, jasno se može zaključiti kako je javno podržavao jezikoslovni rad zagrebačke filološke škole i način na koji su usmjerili standardizaciju hrvatskoga jezika. Izravno se u Hrvatskome saboru suprotstavljao



Tomi Maretiću, kao vođi hrvatskih vukovaca, oko pitanja jezika, no to je bio uzaludan pokušaj jer su vukovci imali punu podršku vladajućih, a i djelovanje *zagrebaša* već je bilo neznatno.

U ovome ću dijelu rada analizirati jezik Kumičićevih najznačajnijih djela i tako ću ujedno učiniti provjeru kojom ću utvrditi je li ostao dosljedan zagrebačkoj jezičnoj koncepciji ili je s vremenom prihvatio vukovska jezična načela. Filološka analiza obuhvaća četiri značajna Kumičićeva romana između kojih postoji određeni vremenski pomak kako bi se lakše uočile eventualne promjene u načinu pisanja. Izdvojeni su najvidljiviji i najznačajniji jezične primjeri na temelju kojih je najlakše utvrditi Kumičićevu naklonost određenoj filološkoj struji. Rezultat filološke analize Kumičićevih četiriju romana prikazan je tablično. Tablica se sastoji od temeljnih načela koja ukazuju na različitost dviju vodećih jezičnih koncepcija s kraja 19. stoljeća.

Prvi je roman *Olga i Lina*, objavljen 1881. godina kada je djelovanje zagrebačke filološke škole već odavno doživjelo vrhunac. Osim jezičnih polemika s hrvatskim vukovcima i primjedbi na njihova jezična rješenja, zagrebačka škola gotovo nema nikakvo djelovanje, ali u jeziku kojim se javnost koristila i dalje je prisutna njihova koncepcija. Za očekivati je kako je ovo djelo pisano u potpunosti prema zagrebačkoj jezičnoj koncepciji jer je Kumičić otvoreno simpatizirao njihovo djelovanje i izravno se suprotstavljao novim intervencijama u jezik nove jezikoslovne struje.

Drugo je djelo roman kritike zagrebačkog društva, *Gospodja Sabina* iz 1883. godine. Iako je vidljiva priklonjenost zagrebačkoj filološkoj školi i u samom naslovu romana, tek treba utvrditi u kolikoj je to mjeri i ima li razlika u pogledima na jezik u odnosu na njegovo prethodno analizirano djelo. Godina 1883. označava početak dugogodišnje nepovoljne vladavine bana Khuena Héderváryja prema Hrvatima i hrvatskome jeziku.

Treća analiza obuhvaća jezik putopisa *Pod puškom* iz 1889. godine. To je godina u kojoj umire predvodnik zagrebačke filološke škole Adolfo Veber

Tkalčević i koja simbolički označuje kraj njezina djelovanja. Naime, iste je godine vlada odobrila tiskanje Brozova fonološkog *Hrvatskoga pravopisa* u potpunosti napisanog prema vukovskim načelima. Brozov je pravopis bilo tek prvo u nizu jezikoslovnih djela hrvatskih vukovaca propisanih u javnoj i školskoj uporabi koja su djelomično ubrzala, a djelomično izmijenila, prirodni tijek normiranja hrvatskoga standardnoga jezika.

Posljednje analizirani jezik je onaj Kumičićeva povijesnoga romana *Urota Zrinsko-Frankopanska*. Zbog nedostupnosti prvog izdanja romana, filološkoj analizi podvrgnuto je drugo izdanje koje je prerađeno prema Kumičićevim naputcima i u kojem je prihvatio pojedina nova jezična načela

Analizom jezika Eugena Kumičića dosad se bavila nekolicina jezikoslovaca. Stjepko Težak je analizirao jezik *Urote Zrinsko-Frankopanske* te je usporedio intervencije priređivača u jezik ostalih izdanja. Diana Stolac također je analizirala *Urotu Zrinsko-Frankopansku*, ali nastojala je utvrditi prati li roman jezik stoljeća u kojem je smještena njegova radnja ili jezik stoljeća u kojem je pisan, a od ostalih književnih djela iz njegova opusa, analizom je obuhvatila jezik drame *Petar Zrinski*. Od ostalih književnika 19. stoljeća čiji je jezik podvrgnut filološkoj analizi treba izdvojiti Josipa Kozarca u analizi Sande Ham, jezik Ante Kovačića u analizi Vladimira Anića, jezik Ksavera Šandora Gjalskog u analizi Ivana Savića, a iz svih se jasno može zaključiti naklonost predvodnika hrvatskoga realizma jezičnoj koncepciji zagrebačke filološke škole.

## 5.1 Olga i Lina (1881)

Prvi razlikovni element je nesinkretiziranost množinskih oblika u dativu, lokativu i instrumentalu. Riječ je o značajci iz hrvatske jezične tradicije koja datira još od Bartola Kašića i njegova jezikoslovnoga rada. Ovu jezičnu značajku prihvatio je i Eugen Kumičić u pisanju svog prvog romana *Olga i Lina* iz 1881. godine. U dativu množine nastavak je *-am* (djevojk-am/nozdrv-am/gospodj-am).

Lokativ množine završava na nastavak *-ah* ili *-ih* (lagun-ah/grud-ih) dok je nastavak za instrumental množine *-i* (u svojim tankimi prstić-i). Za razliku od pojedinih jezičnih značajki koje su zagrebački filolozi s vremenom odbacili i mijenjali, nesinkretiziranost množinskih oblika u dativu, lokativu i instrumentalu u imeničkoj i pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji zagovarali su čitavo svoje jezikoslovno djelovanje. Vukovski jezikoslovci su jasno zagovarali sinkretizirane oblike što je i potvrđeno objavom do tada najpotpunije hrvatske gramatike, one Tome Maretića pod nazivom *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* s nastavcima *-ama* ili *-ima* u svim trima padežima.

Glavno obilježje jezikoslovaca zagrebačke filološke škole je množinski genitivni nastavak *-ah* koji su u svojim jezikoslovnim raspravama žustro branili zbog čega su dobili pogrđni naziv *ahavci*. Nastavak *-ah* u genitivu množine izazivao je najviše polemika, čak i između jezikoslovaca zagrebačke filološke škole, poput sukoba između Vebera i Jagića. Objavom *Skladnje ilirskoga jezika* 1859. godine, gramatike s prvom cjelovitom sintaksom, Adolfo Veber Tkalčević je potvrdio nastavak *-ah*, dok je trećim izdanjem iz 1876. dopustio je dvostruku upotrebu s nastavcima *-ah* i *-a*. Godine 1864., Jagić objavljuje *Gramatiku jezika hèrvatskoga* za više razrede gimnazija, no već iste godine u raspravi *Naš pravopis* protivi se nastavku *-ah* u genitivu množine jer smatra da je riječ o zastarjelom obliku umjesto kojeg bi trebalo koristiti nastavak *-a*. Kumičić se u romanu *Olga i Lina* opredijelio za množinski genitivni nastavak *-ah* što je vidljivo u primjerima *okolo usn-ah* ili *starih sveučilištnih profesor-ah*. Hrvatski vukovci su odbacili ovaj tradicionalan genitivni nastavak umjesto kojeg su zagovarali nastavak *-a*.

Kumičićeva priklonjenost morfonološkom pravopisu vidljiva je u zadržavanju suglasničkih skupina. Morfonološki, odnosno etimološki ili korijenski pravopis, zagovarali su Veberovi pristaše, a to je također jedna od značajki naslijeđenih od jezikoslovnog nauka iliraca iz prvog dijela stoljeća. Jasno, to su odbacili hrvatski vukovci koji su nastavili fonološka pravopisna načela Vuka Stefanovića Karadžića.

Uz nesinkretizirane množinske oblike i genitivni nastavak *-ah*, temeljna značajka zagrebačke filološke škole bilo pisanje slogotvornog *r* s popratnim vokalom, tzv. muklim *è*. I ova je jezična značajka izazvala mnoge polemike između samih pripadnika ove škole. U trećem izdanju svoje *Slovnice* Veber je napustio bilježenje slogotvornog *r* s popratnim vokalom, a odlukama pravopisne komisije iz 1877. godine način pisanja s popratnim vokalom potpuno je napušten. Iz primjera *srdce*, *grb* ili *Hrvati*, vidljivo je Kumičićevo pisanje vokalnog *r* prema novoj odluci.

U naslijeđe zagrebačke filološke koncepcije pripalo je i pitanje jata. Dok je njegov izgovor još 1836. godine, kada je Babukić objavio Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga, izabran kao jekavski i na temelju kojeg će se kasnije razvijati standardni jezik, njegovo bilježenje izazivalo je mnoge polemike. Adolfo Veber Tkalčević i jezikoslovci zagrebačke filološke škole zagovarali su njegovo bilježenje kao rogato *ě*, no i ova je značajka odbačena 1877. godine kada se u dugom slogu počinje bilježiti kao *ie*, a u kratkom kao *je*. Vukovci su zagovarali fonološku varijantu njegova bilježenja u dugom i kratkom slogu, stoga je prema njihovim načelima bilježen kao *ije* ili *je*. Primjerima *sviet* (ie u dugom slogu) i *sjedila* (je u kratkom slogu) vidljiva je Kumičićeva priklonjenost Veberovom novijem bilježenju refleksa jata.

Filolozi zagrebačke filološke škole za bilježenje fonema /*ǰ*/ koristili su dvoslov *-dj* ili *-gj*, dok su vukovci prema zamisli Đure Daničića bilježili taj fonem grafemom *-đ* koji ostao u naslijeđe današnjem grafijskom sustavu. Eugen Kumičić je u saboru ustao protiv uvođenja ovog grafema u hrvatski grafijski sustav. Kao zastupnik *Stranke prava*, 21. prosinca 1893. oštro poručuje kako će glasati protiv predloženog proračuna za sljedeću godinu zbog vladinog podupiranja uvođenja vukovske pravopisne koncepcije, a između ostalog i Daničićeva grafema *-đ* kroz nova jezikoslovna djela (Samardžija 2004: 149). Primjerima poput *tudjem* ili *začudjena* vidljivo je Kumičićevo bilježenje ovog fonema dvoslovom.

U Kumičićevu jeziku treba izdvojiti još poneke pravopisne značajke prema kojima je vidljiva priklonjenost zagrebačkoj filološkoj školi. U primjerima *neznaš*, *nehtjede* i *nevaram*, vidljivo je Kumičićevo spojeno pisanje niječnih oblika. U pisanju brojeva Kumičić koristi oblik na *-j* umjesto na *-e* što je vidljivo u primjerima *jedanajst*, *petnajst* ili *sedamnajstoj*, a u primjeru *srdce/srdca* ne izostavlja zapornik pred slivenikom. Na mjestu spajanja dviju riječi u složenicu, Kumičić osnove odvaja spojnicom (lovor-vience ili indo-evropejskim).

Morfonološke značajke vidljive su i u bilježenju oblika *-nje* u priložima *njekoč*, *njegda*, *njekoliko*, *njeke* koji su prema vukovskim načelima bilježene oblikom *-ne*.

| Sisolski Jenio. <i>Olga i Lina</i> , Naklada Milana Kerdića, Sušak, 1881. |                      |  |
|---|----------------------|--|
| Nesinkretizirani množinski oblici dativa, lokativa i instrumentala        | Dativ množine        | ...nije li vas sram laskati <i>djevojkam</i> ... (39)<br>Njihovim se <i>nozdrvam</i> pričinu, kao da ćute ugodni miris raznih pečenkah, što su se onda valjda na ražnjevih vrtile. (53)<br>Baron Steiner znao je, da se dotičnim <i>gospodjam</i> , a većinom i nedotičnim, oni ljudi obično svidjaju... (244) |
|   | Lokativ množine      | ...te ustav sa stolice morao je šetati se, da si utiša gorku bol u svojih <i>grudih</i> . (30)<br>U njekojih <i>trenutih</i> zrcalila se podpuna sreća i rajska blaženost u njenom divnom oku. (33)  |
|   | Instrumental množine | Sjedila je kod stola držeć svojimi tankimi <i>prstici</i> nekakve novine i tražeć u njih slike. (13)   |

|   |  |
|---|--|
|   | Čini ti se, da su u njem sitne čestice ženske puti, uzvitlane i pomješane s mirisom raznolika cvieća, s vrućimi i umirućimi <i>uzdasi</i> i sa strelovitim i požudnimi <i>pogledi</i> . (59)   |
| Genitivni množinski nastavak <i>-ah/-ih/-uh</i> | Nakon nekoliko <i>danah</i> razstadosmo se. (9)<br>Lice mu bilo jošte svježje, al jasno su svjedočile njeke crte okolo <i>usnah</i> i okolo <i>učijuh</i> . (11)<br>...što ih je čuo od onih starih sveučilištnih <i>profesorah</i> . (22)<br>Godine 1875., u mjesecu lipnju, sretne sam danke boravio u čarobnoj kraljici <i>lagunah</i> . (7)  |
| Morfonološki pravopis                           | <i>Glasba</i> svira liep komad, reče naglo Olga. (17)<br>Nakon nekoliko danah <i>razstadosmo</i> se. (9)<br>Udovica bila je <i>onizka</i> stasa, punana tjela. (15)<br><i>Srdce</i> mi zakuca <i>radostno</i> (7)<br>Kad <i>izprazne</i> četvrtu butilju, lica im se zažare, oči im <i>počmu</i> sievati.(22)<br>...i one <i>sladke</i> malenkosti iz svakdanjeg života, koje <i>mužkarci</i> niti opaziti ne mogu. (29)<br>...zrcalila se <i>podpuna</i> sreća...(33)<br>Uviek govori o kasarnah, o puškah, o <i>vojničtvu</i> . (33)<br>... <i>Odtrči</i> u salon...(131)<br>...dobre i strpljive <i>otačbine</i> ...(94)<br>... <i>izpane</i> mu sasvim u redu. (38)<br><i>Srdce</i> mi zakuca <i>radostno</i> (7)<br>– Žalim od <i>srdca</i> , da neima medju nami moje Olgice!<br>(199) |
| Slogotvorno r                                   | <i>Srdce</i> mi zakuca <i>radostno</i> (7)   |

|   |  |
|---|--|
|   | <p>Držeć u ruci <i>crnu</i> batinu, ...(12)</p> <p>U njem bosanski <i>grb</i>...(12)</p> <p>To je onaj s velikimi <i>brkovi</i>. (17)</p> <p>To znadu i svi ostali <i>Hrvati</i>,...(27)</p>   |
| Refleks jata: <i>ie</i> u dugom i <i>je</i> u kratkom slogu | <p>Ti vidiš <i>sviet</i> kroz njemačke naočale, ukori ju ujak Dragutin. (8)</p> <p>...sa <i>strielovitimi</i> i požudnimi pogledi. (59)</p> <p>Skromno je <i>sjedila</i>, slušajući <i>riječ</i> božju (327)</p> <p><i>Dvie</i> prostrane kočije giblju se sporo po nekoj zapuštenoj cesti, koja se vijuga medju zelenimi briežuljci hrvatskoga Zagorja. (192)</p> |
| Bilježenje fonema /ž/ kao dvoslov <i>dj</i> ili <i>gj</i>   | <p>...što smo se tako nenadano sastali u <i>tudjem</i> svietu. (7)</p> <p>Artur <i>otidje</i> čekati deležanze...(13)</p> <p>Produlji riječ Olga kao <i>začudjena</i>...(16)</p>   |
| Spojeno pisanje niječnih oblika                             | <p>Kćerke joj Olga i Zorka, <i>neznaš</i> koja je krasnija i milija (7)</p> <p>Svršiv svoje nauke, <i>nehtjede</i> stupiti u javnu službu...(8)</p> <p>Pa tko mi onda veli da se <i>nevaram?</i> (21)</p>  |
| Zamjena <i>-j</i> i <i>-e</i> u pisanju brojeva             | <p>Okolo <i>jedanajst</i> satih dodje Alfred Olgi da ju otprati kući. (20)</p> <p>Za <i>petnajst</i> danah vidimo se, je li tako? (17)</p> <p>Dragutin bijaše već u <i>sedamnajstoj</i> godini opazio...(30)</p>   |
| Složenice   | <p>Ta gdje sam vraga te <i>lovor-vience</i> ubrao? (200)</p> <p>Nariečje bečko ima u sebi nešto vrlo, vrlo, da se <i>indo-evropejskim</i> izrazim, intimnoga... (str 243)</p>  |
| Pisanje oblika <i>-nje</i> u prilogima                      | <p><i>Njekoč</i> ljepotica, bila je u svojoj četrdesetoj godini jošte zanimljiva. (7)</p> <p>Brat joj Dragutin, čovjek ozbiljan, bijaše <i>njegda</i> pravnik. (8)</p>   |

|  |  |
|--|--|
|  | <p>Nakon <i>njekoliko</i> danah razstadosmo se. (9)</p> <p>...al jasno su svjedočile <i>njeke</i> crte okolo usnah i okolo očijuh...(11)</p> |
|--|--|

## 5.2 Gospodja Sabina (1883)

Ni u dvije godine mlađem romanu *Olgi i Lini* Eugen Kumičić nije značajnije mijenjao svoj način pisanja iako se u nekim primjerima vidi odmak od zagrebačke koncepcije te postupno prihvaćanje novoga jezičnoga stanja. Množinske oblike dativa, lokativa i instrumentala i dalje bilježi nesinkretizirano što je vidljivo u primjerima *krabulj-am* ili *pandž-am* u dativu, *prozor-ih*, *koljen-ih*, *ploč-ah* u lokativu te *bielimi stubam-i*, *tužnimi misl-i* ili *svojimi žuhkimi opazk-am-i* u instrumentalu.

Značajnije promjene u odnosu na prethodno analiziran jezik vidljive su u odbacivanju množinskog genitivnog nastavka *-ah*. Kumičić prihvaća vukovsku jezičnu rješenje oko bilježenja množinskog genitivnog nastavka i priklanja se nastavku *-a* (između knjiga/od kćerkâ).

Slogotvorno *r* već je odavno prihvaćeno bilježenjem bez popratnoga vokala (crnu/crvene), a bogat korpus riječi u kojima su zadržane suglasničke skupine dokazuju njegov nastavak pisanja prema morfonološkom pravopisu zagrebačke filološke škole. Isto potvrđuje bilježenjem *ie* u dugom jatu (*smiešila/rieči*) i *je* u kratkome (odjeven).

Da se nije pomirio s Daničićevim grafemom *đ*, Kumičić pokazuje i u ovome romanu. Već je u naslovu vidljivo kako fonem /*ǰ*/ bilježi dvoslovom *dj* (*gospodja*). Od velikog broja romana koji će kasnije biti podvrgnuti ispravcima prema vukovskom načelu pisanja naći će se i ovaj Kumičićev roman pa će s u novijim izdanjima nositi naslov *Gospođa Sabina*.

Kao i u prvome analiziranome romanu, Kumičić nastavlja pisati niječne oblike riječi spojenim načinom (*neludujte/neljubi/nevrijedjajte*), zapisuje oblike



na *-nje* u priložima (njekoliko/njeku/njekojim) te, umjesto stvaranja složenica, osnove riječi odvaja spojnicom (žuto-modrastu/polu-tamnom).

| Sisolski Jenio. <i>Gospodja Sabina</i> , Naklada „Matice hrvatske“, Zagreb, 1883. |                      |  |
|---|----------------------|--|
| Nesinkretizirani množinski oblici dativa lokativa i instrumentala                 | Dativ množine        | Njekojim otmenijim <i>krabuljam</i> vidi se nešto biele i liepe brade,...(219)<br>...ispružajući koščate prste, slične sgrčenim <i>pandžam</i> grabežljive zvieri. (143)   |
|   | Lokativ množine      | Ilicom prolaze omnibusi, kočije i druga kola, a stakla na <i>prozorih</i> podrhtavaju. (56)<br>Zorko, ostanimo pri Ribičeviću! Kimnu majka, udari rukama po <i>koljenih</i> , pa ustane. (117)<br>Pridignu haljine, pa gledajući u pločnik. Smicahu uz zid jedna za drugom, hodajući pognuto sve do Ilice, gdje je bilo manje vode na <i>pločah</i> . (117)<br>Samo u jednog slastičara sjedilo na crvenih <i>stolicah</i> nekoliko vojničkih častnika. (17) |
|   | Instrumental množine | Prijatelji se popnu u prvi sprat bielimi <i>stubami</i> i tuj se nasmiju, vidjevši čovjeka u godinah, odebela i osve ćelave glave,... (18)<br>Dulje je vremena tako sjedila i premetala se tužnimi <i>misli</i> . (68)   |

|   |   |
|---|---|
|   | <p>Irena se svojim kiselim držanjem, svojim žuhkimi <i>opazkami</i> trsila, da pomuti radost, nu na nju se nije pazilo. (119)</p> <p>Među timi je <i>djevojkami</i> jošte jedna plavka, vitka, visoka, pomodno, suviše elegantno odjevena. (123)</p> <p>...a Viktora bi umolila pogledom, da oprostí što mu smeta taj dosadljivac svojimi glupimi <i>primjetbami</i>. (127)</p>   |
| Genitivni množinski nastavak                                | <p>Na stolu, između <i>knjiga</i>, lojem pokapanih, gorila je tanka lojenica. (6)</p> <p>Odtrgnuti ste od svoje djece, od <i>kćerkâ</i>... (250)</p> <p>Odkrivahu dva niza bielih <i>zubi</i>...(227)</p>   |
| Morfonološki pravopis                                       | <p>– Pa <i>izčezne</i> među ostalimi glavami. (29)</p> <p>...za svoju <i>dražestnu</i> i zlatokosu dječicu... (37)</p> <p>...pa to <i>podpunim</i> pravom po mnienju g. Ilije Hribara. (35)</p> <p>– <i>Sbilja?</i> Šapnu Zorka <i>radostno</i>. (34)</p> <p>... te kao prokušanomu i požrtvovnomu <i>otačbeniku</i>. (35)</p> <p>– Što je s Vojničem? Hoće Zorka <i>osbiljno</i> (34)</p> <p>Jela bijaše u duši osvjedočena, da su <i>mužkarci</i> mudriji od žena. (25)</p> |
| Slogotvorno r   | <p>... i kađ vidje onu <i>crnu</i> glavu svoje žene ... (57)</p> <p>Njene su oči bile mutne i <i>crvene</i>. (68)</p>   |
| Refleks jata: <i>ie</i> u dugom i <i>je</i> u kratkom slogu | <p>Sabina se <i>smiešila</i> i lagano klimala i svakoj je <i>rieči</i> pripisivala njeku osobitu veliku važnost. (23)</p> <p>...pa i noga mu je <i>liepa</i>, a otmeno je <i>odjeven</i> i duhovit je. (36)</p>   |

|  |  |
|--|--|
|  | ...da mu je put <i>snježna</i> , zubi maleni i <i>bieli</i> . (50)   |
| Bilježenje fonema / <i>ž</i> / kao dvoslov <i>dj</i> ili <i>gj</i> | <i>Gospodjo</i> , vasa dobrota,... (19)<br>Ma, već bi, <i>svidja</i> Vam se Rozika. (18)<br>Zvuci valcera izmame <i>mladje</i> ljude iz sobe, gdje je večerala. (35)<br>Sunce <i>zadje</i> , a mjesec <i>izadje</i> ... (35)   |
| Spojeno pisanje niječnih oblika                                    | – Molim Vas, <i>neludujte!</i> (18)<br>– Zašto da ga Zorka <i>neljubi?</i> (51)<br>... <i>nevrijedjajte</i> me, nakloni se Jakov. (163)<br>Ali: <i>Ne znam</i> . Tko bi znao. (9)  |
| Složenice  | ...koja se slievala lagano u <i>žuto-modrastu</i> boju. (68)<br>...što se bielilo pred njim u <i>polu-tamnom</i> zraku. (176)  |
| Pisanje oblika <i>-nje</i> u prilogama                             | Sabina se smiešila i lagano klimala i svakoj je rieči pripisivala <i>njeku</i> osobitu veliku važnost. (23)<br>...iz koga je lepršalo <i>njekoliko</i> vlasi... (50)<br>...cielo njeno lice odava <i>njeku</i> bol i težku tjelesnu sumornost. (68)<br><i>Njekojim</i> otmenijim krabuljam vidi se nješto biele i liepe brade... (219) |

### 5.3 Pod Puškom (1889)

Godina 1889. je godina kada umire Adolfo Veber Tkalčević i koja tako simbolički označuje završetak značajnijeg djelovanja zagrebačke filološke škole. U putopisu *Pod puškom* iz 1889. godine vidljiv je odmak od Veberovih koncepcija u pisanju množinskog nastavka *-ah*.

Dok nesinkretizirani oblici u dativu (kućam/ljudem), lokativu (u okolnih šumah/o svojih kozah i janjčićih) i instrumentalu (s našimi četam-i/zlatnimi i

srebrnimi ljuskam-i) i dalje pokazuju kako nije napustio zagrebačku gramatičku normu, bilježenje nastavka *-a* u genitivu množine (vagona, telećaka i pušaka/strahota/životinjica) pokazuje kako pomalo prihvaća novu jezičnu koncepciju. Novi grafem *đ* Kumičić još nije prihvatio, a umjesto njega i dalje zapisuje dvoslove *-dj/-gj* (redjaju/začudjeno).

Priklonjenost morfonološkom pravopisu potvrđuje zadržavanjem suglasničkih skupina i refleksom jata kao *ie* (cieli/sliedeći) u dugom i *je* u kratkom slogu (čovjek). Umjesto stvaranja složenica od jedne riječi, osnove odvaja spojnicom (sjajno-modroj/tamno-modri).

|   |                 |  |
|---|-----------------|--|
| Sisolski, Jenio (Kumičić, Evgenij). <i>Pod puškom</i> , Tisak i naklada Scholza i Kralja, Zagreb, 1889. |                 |  |
| Nesinkretizirani množinski oblici dativa lokativa i instrumentala                                       | Dativ množine   | Načelnik razjasnio <i>ljudem</i> , da dobrovoljci ne služe dobrovoljno. (4)<br><br>Kad dotjeraše krdo u dolinicu, gdje smo mi bili, ostavi stražmeštar stražu na brežuljku, a ostali sidjosmo k onim <i>kućam</i> . (25)<br><br>Kad dodjoše k svojim <i>kućam</i> , stadoše lamati rukama, posjedoše po garištu, čuo se plač djece. (96) |
|   | Lokativ množine | Sliedeći dan saznasmo da ima još mnogo mrtvaca u okolnih <i>šumah</i> , a tako je i bilo. (56)<br><br>...gdje prenoćismo, razštrkani po seljačkih <i>kućah</i> . (10)<br><br>...i govorili su sa žarom o svojih <i>kozah i janjicah</i> ... (58)   |

|                              |                      |   |
|------------------------------|----------------------|---|
|                              |                      | Njih se većina bijaše utaborila <i>na klisurah</i> , što se dižu na sjevernoj strani doline, pa nam pucahu u bok. (78)  |
|                              | Instrumental množine | Nanašem sedlu nije se jošte znalo, da su se već Bošnjaci s našimi <i>četami</i> bili pobili na više mjesta...(22)<br>Idjasmu oprezno, zaštićeni <i>stražami</i> s lieva i s desna. (23)<br>Pred nama strujila je Sana medju <i>voćnjaci</i> i blieštala se na mjestima kao da je posuta zlatnimi i srebrnimi <i>ljuskami</i> . (87)<br>Bijasmu umorni i gladni, pa svi sjedosmo pred onimi <i>kućami</i> . (23) |
| Genitivni množinski nastavak |                      | ...sjetiv se <i>vagona, telećaka i pušaka</i> . (9)<br>U onom kutu Bosne sbilo se toliko prirodnih <i>strahota</i> , kakvih još nisam bio vidio. (37)<br>U svakom gunjcu bijaše na hiljade gladnih <i>životinjica</i> ... (104)   |
| Morfonološki pravopis        |                      | <i>Izprva</i> mišljah, da me neće poslati u Bosnu. (7)<br><i>S težkim</i> se srcem uputih na kolodvor. (5)<br>– <i>Svetca</i> mi. (39)<br>... <i>razštrkani</i> po seljačkih kućah. (10)<br>Momci ga <i>obkolili</i> i smijali se... (11)<br>...još se ne vidi <i>otčeva</i> brada... (50)<br>...a do nje i moj <i>otčinski</i> dom... (75)   |
| Slogotvorno <i>r</i>         |                      | Tvoje se <i>crne obrve</i> stežu... (53)<br>...iz tjemena mu Tekla <i>krv</i> . (70)<br>Zrcalila se u morskoj dubini biela <i>crkva</i> . (75)  |

|  |  |
|--|--|
|  | ...i s njim mnogi <i>crvi</i> . (92)   |
| Refleks jata: <i>ie</i> u dugom i <i>je</i> u kratkom slogu        | Putujem <i>cieli</i> dan i <i>cielu</i> noć. (6)<br>... <i>sliedeći</i> dan oko pete. (10)<br>Zapovjednik satnije bio omašan <i>čovjek</i> . (12)<br>Kapetan zaželi <i>mlieko</i> ... (19) |
| Bilježenje fonema / <i>ǰ</i> / kao dvoslov <i>dj</i> ili <i>gj</i> | ...pa se tako svakim časom <i>redjaju</i> novi prizori. (13)<br>...te <i>nagadjasmo</i> i <i>naslućivasmo</i> ... (13)<br>...i gledaše ga <i>začudjeno</i> . (3)                           |
| Složenice  | Jedva se biele u daljini, <i>sjajno-modroj</i> . (7)<br>...a dalje <i>tamno-modri</i> ... (96)   |

#### 5.4 Urota Zrinsko-Frankopanska (19\*\*) - drugo izdanje

Filološkom analizom *Urote Zrinsko-Frankopanske* najznačajnije se bavio Stjepko Težak uspoređujući jezik ranijih izdanja romana koji se međusobno razlikuju prema ispravcima samog Eugena Kumičića. Iako je djelomično mijenjao pravopis, najznačajnije promjene vidljive su u stilu i sadržaju. (Težak 1993: 2) U drugom je izdanju svoga romana zadržao stare množinske oblike dativa (vašim zemljam/svojim doskočicam), lokativa (po svih krajevih/u svih listinah, spomenicah, izvještajih, listovih, u svih spisih) i instrumentala (s crvenimi kabanicama/s nekimi častnici) i zadržao ih nesinkretiziranima, dok se, iako se može potvrditi u određenim primjerima konzervativan nastavak *-ov*, u pisanju množinskog genitivnog nastavka priklonio vukovskom rješenju (...svakojakih spisa, lažnih i krivotvorenih listov, po ministrih izhitrenih spomenica...). Stjepko Težak (1993: 3) navodi kako je u trećem izdanju napustio staru deklinaciju dativa, lokativa i instrumentala tako što im je izjednačio nastavke.

Načela morfonološkog pravopisa vidljiva su daljnjim zadržavanjem suglasničkih skupina i bilježenjem jata kao *ie* u dugom slogu (*liepu/zamienili*) i kao je u kratkom (*vjerujem/čovjeka*). Iako je već odavno prihvaćeno pisanje

slogotvornog r u kojem dolazi samostalno, u tekstu su zabilježeni primjeri u kojima je popraćen vokalom (Serbiji), no vjerojatno s namjerom približavanja hibridnoga jezika 17. stoljeća i Kumičićeva devetnaestostoljetnoga (Stolac 2002: 26).

Kumičić je do kraja svoga književnoga stvaranja ostao vjeran grafijskom sustavu zagrebačke filološke škole, stoga ni u ovome izdanju nije prihvatio već odavno uveden grafem *đ* (tvrdjave/dodjoše/smedju).

Ono što je Kumičić zadržao u jeziku je pisanje brojeva oblikom na *-j* umjesto na *-e* (petnajst/sedamnajst/jedanajsta).

Odmak od pravopisnih koncepcija Kumičić vidljiv je u promjeni načina pisanja niječnih oblika (ne mogu, ne znaju, ne ćemo), u pisanju složenica bez spojnice (polumračnih), i bilježenju oblika *-ne* u priložima umjesto dosadašnjeg *-nje* (*kneginju*, no u tome ne pokazuje dosljednost pa i dalje koristi oblike na *-nje* kao u primjeru *knjeginji*).

Važno je istaknuti leksički primjer *Čakovac* umjesto *Čakovec* koji pokazuje kako je priređivač, ili sam Kumičić, što je vrlo upitno, pratio vukovska načela u poštokavljanju kajkavskih i čakavskih naziva mjesta.

Iako je u ovome romanu vidljiv značajan pomak u prihvaćanju novoga jezičnoga stanja, Kumičić je u stilu dosljednog pravaša branio u književnim ostvarenjima čuvao svoje poglede na jezik. Stjepko Težak, koji je najznačajnije analizirao jezik Kumičićeve *Urote Zrinsko-Frankopanske*, za sva izdanja ovog romana ističe:

„Veže ih činjenica da se ni prvo, ni drugo, ni treće izdanje *Urote* nije pokoravalo Brozovu pravopisu.“ (Težak 1993: 2)

|  |               |   |
|--|---------------|---|
| Kumičić, Evgenij. <i>Urota Zrinsko-Frankopanska</i> , drugo izdanje, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 19**. |               |   |
| Nesinkretizirani množinski oblici  | Dativ množine | Ja sam došao pred vas, svjetla gospodo, da vam javim živom rieči, kako velika |

|  |                                 |  |
|--|---------------------------------|--|
| <p>dativa lokativa i<br/>instrumentala</p> |                                 | <p>pogibelj prieti najprije Hrvatskoj, a zatim vašim <i>zemljama</i>... (149)</p> <p>...jer su se svi „niži“ smijali, kad se je on smijao svojim <i>doskočicama</i>. (161)</p> <p>Katarina i Zora stanovale su do konca g. 1670. u manastiru Dominikanka, koje su neprestano molile i dvorsku komoru i kralju, da nadju onim „nesretnim <i>Hrvaticama</i>“ drugi stan... (504)</p> <p>Smilujte se nam <i>sirotama</i>! (157)</p>                                 |
|  | <p>Lokativ<br/>množine:</p>     | <p>...jer ste se vi u istinu namučili skupljajući rieči cieli svoj život po svih <i>krajevih</i> naše domovine. (53)</p> <p>...pak razni poslanici i drugi ljudi u svih <i>listinah, spomenicah, izvještajih, listovih</i>, u svih <i>spisih</i> od onoga vremena... (280)</p> <p>I u onoj haljini, raztrganoj na laktima, i u starih <i>čizmah</i>, razgaženih i željezom oglodanih, u prvi se mah vidilo, da je onaj okovani – knez Petar Zrinski... (472)</p> |
|  | <p>Instrumental<br/>množine</p> | <p>...a Turci spremiće se i opet nahrupiti u našu zemlju manjimi <i>četami</i>. (21)</p> <p>Dva vojnika s crvenimi <i>kabanicama</i> bijahu na straži pred onom tvrdom sgradom... (33)</p> <p>Drugi dan, ne ranim jutrom, odjedrila je jedna kneževska ladja u Bakar s nekimi</p>  |



|   |   |
|---|---|
|   | <p><i>častnici, plemići</i> i s grofom Draškovićem. (261)</p> <p>Hrvati su uvijek vjerni svom kralju, ali ljube svoju slobodu i znaju, da je prejasna kruna obvezana svojim <i>prisegami</i> da im štiti ustav, nezavisnost, slobodu i cjelokupnost domovine. (314)</p>   |
| Genitivni množinski nastavak <i>-a</i> (ali i konzervativan nastavak <i>-ov</i> ) | <p>Za takvo razdraživanje imali su pri ruci svakojakih <i>spisa</i>, lažnih i krivotvorenih <i>listov</i>, po ministrih izhitrenih <i>spomenica</i>... (307)</p> <p>U taj par podigne se broj glasova s <i>bedema</i> i s <i>krovova</i>... (496)</p> <p>Sad provali bujica <i>suza</i> iz njihovih očiju. (509)</p> <p>Dvorska komora prodavala je tim tudjincem u bezcjenje dobra hrvatskih <i>velikaša</i> i <i>plemića</i>... (530)</p> <p>...što posvojio više od stotine naših <i>gradova</i>. (149)</p>  |
| Morfonološki pravopis   | <p>Oblak se <i>sgusne</i>, sve opet pocrni (33)</p> <p>Deset dana kasnije <i>odkriše</i> jedno drugomu, da se ljube... (108)</p> <p>... da vam naviestim <i>obćenitu</i> pogibelj (149)</p> <p>- Forstall bit će banov <i>izpovjednik</i>, tajnik, sve. (179)</p> <p><i>Častnici</i> se približe, pa slušaju... (258)</p> <p>Kraljevstvo nam je <i>razsječeno</i>, narod izmučen. (265)</p> <p>Sutradan po Gundulićevu <i>odlasku</i> potuži se petar... (275)</p> <p>...i samo bi <i>kadkad</i> grčevito trgnulo ručicama. (352)</p> <p>...da sultan neće ni da čuje <i>bogumrzke</i> predloge nesretnih buntovnika... (374)</p> |

|  |  |
|--|--|
|  | <p>Turci su <i>obkolili</i> Beč... (525)</p> <p>Knez Fran svrnu govor na <i>pjesništvo</i>. (56)</p> <p><i>Častni otče</i> Ivane, <i>odkuda</i> u ovo noćno doba? (52)</p> <p>...a možda i <i>Mletčani</i> i njemački knezovi... (78)</p>  |
| Slogotvorno <i>r</i>   | <p>Mi <i>Hrvati</i> ne ćemo prosjačiti onako, kao što sam ja na svoje oči vidio u Rimu, da to čine mnogi ugledni ljudi iz <i>Grčke</i>, <i>Mizije</i>, <i>Serbije</i>, <i>Albanije</i>. (149)</p> <p>Otac ih obujmi desnicom oko vrata i privine zajedno njihove liepe glave na svoja široka <i>prsa</i>, iz kojih se vine odugi uzdah... (292)</p>  |
| Refleks jata: <i>ie</i> u dugome i <i>je</i> u kratkome slogu      | <p>...svi tiho sadjoše stubami i stupiše u <i>liepu</i> crkvicu. (45)</p> <p>...svima <i>sievaju</i> oči...(5)</p> <p>...koji kroz stoljeća <i>prolieva</i> za svetu Tvoju <i>vjeru</i> svoju krv! (65)</p> <p>Kod sklapanja mira <i>zamienili</i> su svoje uloge <i>pobjeditelj</i> i <i>pobiedjeni</i>! (79)</p> <p>Ja malo <i>vjerujem</i> u sva obećanja! (86)</p> <p>Već se više dana šuljaju oko palače našega poslaničtva dva <i>čovjeka</i>, a govore hrvatski (109)</p> <p>...svašta mu je <i>pripovjedio</i>, molio ga da mu sve oprost. (306)</p> |
| Bilježenje fonema / <i>ǰ</i> / kao dvoslov <i>dj</i> ili <i>gj</i> | <p>Hrvatski narode, tvoje <i>tvrdjave</i> oteli su ti njemački častnici...(64)</p> <p>...ali dodjoše k njemu Zora i Ivan, <i>najmladja</i> banova djeca... (178)</p> <p>...gladeći joj sjajnu i mekanu <i>smedju</i> kosu. (292)</p>   |
| Pisanje niječnih oblika  | <p>U istinu, vase se muke <i>ne mogu</i> više snositi. (125)</p> <p>Oholi su i naprasiti, <i>ne znaju</i> vladati... (269)</p>   |

|   |   |
|---|---|
|   | Mi Hrvati <i>ne ćemo</i> prosjačiti onako, kao što sam ja na svoje oči vidio u Rimu   |
| Zamjena <i>-j</i> i <i>-e</i> u pisanju brojeva | ...da će mu plaćati za nju <i>petnajst</i> forinti mjesečno. (504)<br>Sve su mlade i lijepe; nijednoj nij <i>sedamnajst</i> godina! (160)<br>Zori Veroniki navršila se deseta godina, Ivanu Antunu <i>jedanajsta</i> . (17) |
| Složenice                                       | ...da nešto traži u polumračnih kutovih. (519)  |
| Pisanje oblika <i>-nje</i> u priložima          | ...gledajući <i>kneginju</i> , kihao od radosti i udivljenja... (173)<br>...da je <i>knjeginji</i> svuda dobro... (76)  |
| Pisanje <i>je</i> u dugom jatu                  | Na onih je pločah bio napisan jedan dio <i>povjesti</i> hrvatskoga kraljevstva. (228)   |
| Leksik  | Čujem, da će i svietla <i>knjeginja</i> na put, ali ne u <i>Čakovac</i> , nego u Primorje. (45)   |

## 6. Jezik hrvatskih književnika s kraja 19. i početka 20. stoljeća

Iako je jezikoslovno djelovanje pripadnika zagrebačke filološke škole već 80-ih godina 19. stoljeća bilo gotovo nezatno i kada je nova filološka struja utemeljena na Karadžićevim i Daničićevim jezičnim konvencijama sve više preuzimala primat na filološkom polju, hrvatski su književnici ipak ostali dosljedni zagrebačkoj koncepciji. Uzroci tome su ponajviše povijesno-političkog karaktera, ali ništa manje nisu i književno-jezičnog.

Na povijesno-političkome planu, značajan broj javnih osoba 19. stoljeća, osobito književnika, podržavao je Starčevićovu politiku i pravašku ideologiju. Iako je zagrebačka filološka škola stvorena na temelju djelovanja iliraca, kasnije angažiranih u *Narodnoj stranci* koji se uglavnom nisu slagali s pravaškim

idejama, pravašima je bliža jezična koncepcija bila ona zagrebačka. Kao što je već nekoliko puta u radu spomenuto, vukovci su imali uzajamne simpatije s promađarskim banom Khuenom Héderváryjem koji je zagovarao promađarsku politiku, što pravašima koji su zagovarali hrvatsku autonomiju na svim razinama, nikako nije odgovaralo, zbog čega su, kako je vidljivo u Kumičićevim saborskim govorima, kritizirali njihov politički (Unionistička stranka) i jezični angažman. Najznačajniji književnici kao angažirani predstavnici pravaške ideologije, osim Eugena Kumičića, bili su Ante Kovačić, Silvije Strahimir Kranjčević, Vjenceslav Novak, Augusta Harambašić i drugi – sve odredom predvodnici bogate književnosti hrvatskoga realizma.

Gledajući povijesne razloge, hrvatski književnici s kraja 19. i početka 20. stoljeća podržavali su zagrebačku filološku školu u njezinu nauku jer je ona bila nastavljač ilirskih težnji, ne samo jezičnih već i političkih. Ilirci su se borili za hrvatski jezik, a poznato je da su svi romantičarski književnici, neki u većoj, a neki u manjoj mjeri, slavili vrjednote hrvatskoga jezika u svojim književnim djelima. Ilirci su se izborili za hrvatski jezik, za hrvatsku autonomiju, za spajanje hrvatskih zemalja, u konačnici osnovali su *Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti*, kasnije *JAZU*, koja je predstavljala kulturni i znanstveni centar hrvatske. Također, ilirci su svoju borbu za jezik i kulturu usmjerili protiv austrijske i mađarske vlasti, isto ono što je činio i Eugen Kumičić desetljećima kasnije odabirom povijesne tematike svojih romana.

S književno-jezičnoga aspekta temeljna težnja zagrebačkih filologa je bila stvoriti zajednički jezik koji će u službenoj uporabi koristiti govornici svih triju dijalekata, što je Adolfo Veber Tkalčević i potvrdio u svom manifestu *Brus jezika ili Zagrebačka filološka škola* iz 1884. godine. Iako je ilirska koncepcija, a kasnije zagrebačka ponešto manje bila priklonjena kajkavskome narječju, za razliku od ostala dva, nastojali su podjednako tražiti jezična rješenja u svim dijalektima sve zato što bi učvrstili veze između svih govornika jedinstvenoga standardnoga jezika. Iako su se u jezičnim koncepcijama potpuno razilazili, pripadnici

zagrebačke filološke škole su poštovali rad ostalih jezikoslovnih centara osobito rada riječke filološke škole: „No, iako je pretjerivao kada je toliko napadao na „pisariju zagrebačku“ svojim je ostrim napomenama o jezičnoj čistoći ipak utjecao na tadašnji naš književni jezik, kako to priznaje i Veber kada veli da je Zagrebačka škola katkada uvažavala Kurelčeve pozitivne i prihvatljive opomene“ (Vince, 1990: 469).

No, isto se ne može reći i za hrvatske vukovce koji su na sve načine nastojali izbrisati tekovine zagrebačke filološke škole. Praksa priređivača novijih izdanja devetnaestostoljetnih djela hrvatskoga realizma bila je preraditi ih prema vukovskoj normi. Tako je Kovačićev roman *Medju žabari*, postao *Među žabarima*, Gjalskog roman *Pod starimi krovovi*, postao je *Pod starim krovovima* (Vončina, 1997: 88), a Kumičićev roman *Gospodja Sabina* postao je *Gospođa Sabina*. Koliko je vukovska koncepcija bila usmjerena protiv zasluga filologa zagrebačke filološke škole potvrđuju riječi: „Nove hrvatske pisce (pogotovu iz druge polovice XIX. st.) nije imalo što zaštititi. Stoga su se njihovi tekstovi usklađivali s Mareticevom književnojezičnom normom: uz ispriku da ih treba jezično približiti učenicima, kojima su se istovremeno nudili neprerađeni tekstovi Marka Marulića, Ivana Gundulića i drugih starih pisaca“ (Vončina, 1997: 88).

Koliko se god danas činilo nezamislivim, pojedini živući priređivači intervencijama u jezik i dalje krivotvore književna djela, a dio filologa umjesto književnog jezika Ksavera Šandora Gjalskog, analizira jezik Ksavera Šandora Đalskog, što pokazuje kako su vukovskim intervencijama u književni jezik podvrgnuta i imena književnika. „Nitko, osim u sasvim iznimnim slučajevima, ne bi smio mijenjati piščev tekst. A ipak to čine mnogi današnji i jučerašnji priređivači Kumičićevih djela. I ne samo Kumičićevih. Osvremenjuju, a zapravo krivotvore jezik Šenoin, Tomićev, Kovačićev, Kozarčev, Novakov i drugih prozaika iz prošloga i početka ovoga (20.) stoljeća“ (Težak, 1993 :5).

Osim osobnih imena, radikalnost vukovskog purizma osjetila su i imena naselja pa je tako niz izvornih kajkavskih i čakavskih naziva naselja promijenjen.

Naziv Delnice izmijenjen je u Dionice, Čakovec je postao Čakovac, a Reka ili Rika postala je Rijeka (Turk, 1996: 72).

Nadalje, Književno-jezične razloge dosljednosti pisanju prema načelima zagrebačke filološke škole i odbacivanja vukovske koncepcije treba tražiti u činjenici da su za izgradnju jezikoslovnih djela i opise jezičnih pojava vukovci kao korpus koristili književna djela, u najvećoj mjeri Vuka Stefanovića Karadžića, zatim srpskih štokavskih književnika, a tek pokojeg hrvatskog pisca ili jezikoslovca. Vukovcima se posebno zamjeralo što su za utvrđivanje jezičnih načela osim tadašnjeg aktualnog neknjiževnog govornog stanja u javnoj uporabi, zanemarili i bogatu hrvatsku književnu baštinu, osobito onu dijalektalnu. Kako piše Zlatko Vince (1990), za hrvatske su književnike vukovci smatrali kako nagrđuju čisti štokavski jezik. Stoga i ne čudi, suprotno vukovskim načelima, razvitak hrvatske dijalektalne književnosti u prvim desetljećima 20. stoljeća, posebno u djelima Vladimira Nazora, Antuna Gustava Matoša, Tina Ujevića, Frana Galovića, Dragutina Domjanića i ostalih.

Hrvatski vukovci, bogatim i plodonosnim jezikoslovnim radom, ostavili su značajan trag na razvoj hrvatskog jezika, a njihova jezikoslovna koncepcija vidljiva je i u današnjemu standardnome jeziku. Iako se čini da su vukovci u sukobu sa zagrebačkom filološkom školom odnijeli pobjedu, oni su samo ubrzali prirodan tijek jezičnog razvoja, stoga se njihova pobjeda u filološkom ratu može nazvati tek Pirovom. Danas se na filološki rad hrvatskih vukovaca ne gleda s izrazitom blagonaklonošću, što i ne čudi zbog navedenih okolnosti i metoda kojima su usmjeravali kodifikaciju hrvatskoga standardnoga jezika.

## 7. Zaključak

Bogatim književnim opusom i političkim angažmanom, Eugen Kumičić predstavlja zasigurno jednu od najznačajnijih osoba javnoga djelovanja u drugoj polovici 19. stoljeća. Vrijeme njegova stvaralaštva obilježila su različita previranja na kulturnome i političkome planu, a na svakome od njih ostavio je značajan trag.

Vođen Starčevićem i Kvaternikovim pravaškim idejama u tri je navrata biran u Hrvatski sabor u kojemu je izravno kritizirao represivnu promađarsku vladavinu, a njegove čuvene govorničke sposobnosti i gorljivi zastupnički nastupi izazivali su divljenje i kod dijela političara suprotstavljenih ideoloških pogleda. Kao političar, ali kao i čovjek odrastao u maloj sredini i odgojen u hrvatskome duhu, zastupao je demokraciju, samostalnost i neovisnost hrvatskoga naroda, slobodu kao temeljno pravo i pravo na uporabu hrvatskoga jezika.

Na umjetničkom se planu iskazao kao najznačajniji književnik druge polovice 19. stoljeća, nakon Augusta Šene, a njegova su ostvarenja držala hrvatsku književnost ukorak s europskom. Za razliku od književnika suvremenika koji su se vođeni idejama slavenstva okretali kulturološkom, osobito književnom, i jezičnom povezivanju s Južnim Slavenima, Kumičić je svoje književne vještine stjecao izravnim doticajem s najvećim europskim književnicima. Boravkom u Parizu upoznao je Zolin naturalizam kojeg je preslikao u hrvatsku književnost i na taj je način nadogradio.

Književnim stvaranjem bio je u izravnom doticaju s filološkim promjenama u 19. stoljeću koje su uvelike utjecale na standardni jezik kojim se danas služimo. Kao i čitava tadašnja javnost, Kumičić je stvarao pod utjecajem jezikoslovnih koncepcija zagrebačke filološke škole. Zagrebačka filološka škola, kao i ilirci čije su jezikoslovne ideje naslijedili, obilježila je gotovo čitavo 19. stoljeće, a u hrvatskoj je jezičnoj povijesti imala najduži utjecaj na standardizaciju i kodifikaciju hrvatskoga jezika. Devetnaestostoljetni jezikoslovci nisu djelovali

isključivo na filološkom području, već je dobar dio njih bio i politički angažiran. Filolozi okupljeni oko Adolfa Vebera Tkalčevića do svoga nestajanja branili su ilirske romantičarske političke i filološke poglede, zbog čega je jedan od razloga njihova nestajanja slaba prilagođenost novijim društvenim i političkim zbivanjima. To je sjajno iskoristila nova filološka struja vođena Karadžićevim i Daničićevim idejama koja se priklonila novom vladajućem režimu zadnjih dvaju desetljeća 19. stoljeća čime je dobila priliku stvarati i objaviti filološke radove prema svojim pogledima i njima utjecati na smjer razvoja hrvatskoga jezika. Iako se ideološki nije slagao ni s jednom filološkom strujom, Eugen Kumičić je zbog različitih povijesnih i književno-jezičnih razloga usvojio koncepciju zagrebačke filološke škole i unatoč službenoj pobjedi hrvatskih vukovaca, kao i većina ostalih književnika dosljedno je provodio do svojega posljednjega literarnog ostvarenja.

Priklon Veberovim jezičnim koncepcijama potvrdila je filološka analiza njegovih značajnih romana *Olga i Lina* (1881), *Gospodja Sabina* (1883), *Pod puškom* (1889) i *Urota Zrinsko-Frankopanska* (19\*\*). Unatoč minimalnom prihvaćanju novoga jezičnoga stanja, Kumičić je pokazao kako ni pod kojim okolnostima ne odstupa od filoloških ideja zagrebačke škole, iste one koja je svojim pogledima uspjela standardni hrvatski jezik približiti svim njegovim govornicima, osobito onima kajkavskoga i čakavskoga dijalekta.

Hrvatsku političku, književnu i jezičnu povijest obilježilo je niz osoba koji su pokazali nedosljednost u svojim ideološkim principima, bilo zbog dodvoravanja određenoj vlasti ili stjecanja moći, i kao takvi su donosili najviše razdora u hrvatsko zajedništvo. Eugen Kumičić pokazao je kako pripada u častan krug onih koji su u svakom obliku svoga djelovanja dosljedno zastupali hrvatske interese, čuvali i branili hrvatski identitet i svojim radom stvorili, i u naslijeđe ostavili, bogatu kulturnu nacionalnu baštinu.



## **Sažetak:**

U ovome diplomskome radu filološki su analizirana djela jednog od najznačajnijih i najplodonosnijih književnika hrvatskoga realizma Eugena Kumičića. Jezikoslovnom analizom obuhvaćeni su romani *Olga i Lina* (1881) i *Gospodja Sabina* (1883), putopis *Pod puškom* (1889) te drugo izdanje povijesnoga romana *Urota Zrinsko-Frankopanska* (19\*\*). Zbog jezičnih promjena koje su obilježile vrijeme Kumičićeva literarnoga stvaranja, cilj ovoga rada utvrditi je kojoj se od jezičnih koncepcija priklonio Eugen Kumičić – koncepciji zagrebačke filološke škole čiji je rad javno simpatizirao ili koncepciji hrvatskih vukovaca čije je djelovanje gorljivim saborskom govorima kritizirao. Filološkom analizom knjiženih djela koja vremenski obuhvaćaju čitavo njegovo stvaranje utvrdit će se je li, i ako jest u kolikoj mjeri, Eugen Kumičić prihvatio novo jezično stanje. Osim filološke analize, u radu je prikazan Kumičićev bogat književni rad te politički angažman u *Stranci prava*.

**Ključne riječi:** Eugen Kumičić, pravaštvo, hrvatski jezik, filološke škole, vukovci, filološka analiza

## **Eugen Kumicic at the turn of the century**

**Key words:** Eugen Kumicic, Party of Rights, Croatian language, philological schools, vukovci, philological analysis

## 8. Literatura:

1. Barišić, Pavo. *Politički nazori i djelo Ante Starčevića* u Starčević, Ante: Izabrani politički spisi, izbor i uvodna studija Pavo Barišić, Golden marketing, Zagreb; Narodne novine, Zagreb, 1999., str.9-37
2. Bratulić, Josip. *Istarske književne teme*, Istarska naklada, Pula, 1987.
3. Brešić Vinko. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa, Zagreb, 2015.
4. Frančić, Anđela. *Pregled povijesti hrvatskoga jezika* u Bičanić, Ante, Frančić, Anđela, Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica: Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika, Croatica, Zagreb, 2013. str. 7-127
5. Frangeš, Ivo. *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske; Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana, 1987
6. Jelčić, Dubravko. *Nove teme i mete*, Hrvatska sveučilišna naklada, 1995
7. Jelčić, Dubravko. *Povijest hrvatske književnosti*, 2. Prošireno izdanje, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2004
8. Jonke, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971. - Ideološke osnove zagrebačke filološke škole 19. stoljeća, str 85- 96
9. Kumičić, Evgenij. *Gospođa Sabina; O romanu; Govori* – priredio Stjepko Težak, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
10. Kumičić, Evgenij. *Govori*, priredio Dubravko Jelčić, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
11. Matković, Stjepan. *Politički profil Eugena Kumičića na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće* u Matković, Stjepan Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011. str. 37-47
12. Maretić, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće, nepromijenjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
13. Moguš, Milan. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995.

14. Nemeć, Krešimir. *Eugen Kumićić i trivijalna književnost*, u Zbornik radova: Okrugli stol: Eugen Kumićić – život i djelo, u povodu 150. obljetnice rođenja književnika Eugena Kumićića, Udruga Jenio Sisolski Brseć, 2002.
15. Nemeć, Krešimir. *Povijest hrvatskog romana - od početaka do 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb, 1995.
16. Novak, Kristian. *Višejezičnost i kolektivni identiteti Iliraca : jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*, Rijeka : Filozofski fakultet Sveučilišta ; Zagreb : Srednja Europa , 2012.
17. Pasarić, Josip. *Hoćemo li naturalizmu?* u Kritika u doba realizma, urednik Ivo Frangeš, Zora i Matica hrvatska, Zagreb, 1976
18. Pavličević, Dragutin: *Povijest Hrvatske*, Drugo, izmijenjeno i znatno prošireno izdanje sa 16 povijesnih karata u boji, Naklada P.I.P. Pavićić, Zagreb, 2000.
19. Pavlović, Cvijeta. *Modernizam - naturalizam ili impresionizam: Zola i Kumićić* u Pavlović, Cvijeta, Glunčić-Bužančić, Vinka i Meyer-Fraatz, Andrea: Istodobnost raznodobnog. Tekst i povijesni ritmovi, Zbornik radova XII. sa znanstvenog skupa održanog od 1. do 2. listopada 2009. godine u Splitu, Književni krug, Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split - Zagreb, 2010. str. 141 - 156
20. Prosperov Novak, Slobodan. *Povijest hrvatske književnosti - Od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003
21. Samardžija, Marko. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Drugo, prošireno izdanje, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004., Još o genezi i utjecaju hrvatskih vukovaca, str. 113 - 122

22. Stolica, Diana. *Kumičićev prozni diskurs*, u Zbornik radova: Okrugli stol: Eugen Kumičić – život i djelo, u povodu 150. obljetnice rođenja književnika Eugena Kumičića, Udruga Jenio Sisolski Brseč, 2002.
23. Šicel, Miroslav. *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga II., Realizam, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
24. Tafra, Branka. *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.
25. Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*; Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora; Drugo, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.
26. Zola, Émile. *Eksperimentalni roman* u Beker, Miroslav: Povijest književnih teorija (od antike do kraja devetnaestog stoljeća), SNL, Zagreb, 1979. str.384-391

### Članci:

1. Babić, Stjepan. "Za prestanak izdavanja hrvatskih književnih djela s krivotvorenim jezikom." *Jezik* 45, br. 3 (1997): 90-96. <https://hrcak.srce.hr/207714>
2. Badurina, Lada. "Vjekoslav Babukić i pravopis." *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, br. 4. (2015): 41-51. <https://hrcak.srce.hr/149505>
3. Brozović, Dalibor. "Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće." *Jezik* 33, br. 1 (1985): 1-15. <https://hrcak.srce.hr/205095>
4. Jonke, Ljudevit. "Zasluge i slabosti hrvatskih vukovaca." *Jezik* 26, br. 1 (1978): 5-13. <https://hrcak.srce.hr/178896>

5. Lisac, Josip. "ANTE KUZMANIĆ I FRAN KURELAC UZ 200. OBLJETNICU KURELČEVA ROĐENJA." Čakavska rič XXXIX, br. 1-2 (2011): 9-15. <https://hrcak.srce.hr/74927>
6. Nosić, Vesna. "PSEUDONIMI KNJIŽEVNIKA ." *Varaždinski učitelj* 2, br. 2 (2019): 78-90. <https://hrcak.srce.hr/224277>
7. Stolac, Diana. *Riječka filološka škola*, Hrvatska revija, 2, Matica hrvatska, 2019.
8. Težak Stjepko. NAD KUMIČIĆEVIM TEKSTOM UROTE ZRINSKO-FRANKOPANSKE, Jezik, Zagreb, listopad, 1993., 1, str 1-12
9. Turk, Marija. "JEZIČNI PURIZAM." FLUMINENSIA 8, br. 1-2 (1996): 63-79. <https://hrcak.srce.hr/132668>
10. Turk, Marija. "Književnojezična koncepcija riječke filološke škole." *Croatica* 23/24, br. 37-38-39 (1993): 377-386. <https://hrcak.srce.hr/214556>
11. Vončina, Josip. "Kako priređujemo Stoljeća hrvatske književnosti." *Jezik* 45, br. 3 (1997): 81-90. <https://hrcak.srce.hr/207713>
12. Šicel, Miroslav. "Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti." *Dani Hvarškoga kazališta* 26, br. 1 (2000): 5-17. <https://hrcak.srce.hr/73981>
13. Šicel, Miroslav. "Povijesni romani Eugena Kumičića." *Croatica* 2, br. 2 (1971): 177-200. <https://hrcak.srce.hr/210523>

### **Internetski izvori:**

1. Badurina, Lada. *Hrvatski slovopis i pravopisu predstandardizacijskome razdoblju*, ZBORNIK RADOVA 40. SEMINARA ZAGREBAČKE SLAVISTIČKE ŠKOLE, urednik: Krešimir Mićanović. Zagreb, 2012. [https://bib.irb.hr/datoteka/538528.Zbornik40\\_Badurina.pdf](https://bib.irb.hr/datoteka/538528.Zbornik40_Badurina.pdf) posjeta 27. srpnja 2019.
2. Jagić, Vatroslav. *Gramatika jezika hèrvatskoga*, Zagreb, 1864

[https://books.google.it/books?id=gHxcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.it/books?id=gHxcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

posjeta 24. srpnja 2019.

3. Koharović, Nebojša. *Pravopisni križ svejedno gori*, Vijenac, 158, Zagreb, 2000. <http://www.matica.hr/vijenac/158/pravopisni-kriz-svejedno-gori-18486/> posjeta 18. rujna 2019.
4. Kurelac, Frane. *Recimo koju*, Slova Prettnerova, Karlovac 1860. [https://books.google.hr/books?id=8WxcAAAACAAJ&pg=PA1&hl=hr&source=gbs\\_toc\\_r&cad=4#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hr/books?id=8WxcAAAACAAJ&pg=PA1&hl=hr&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false) posjeta 11. kolovoza 2019.
5. Mažuranić, Antun. *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*, drugo izdanje, Zagreb 1842. [https://books.google.hr/books?id=x2lcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hr/books?id=x2lcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) posjeta 24. srpnja 2019.
6. Pasarić, Josip. *Hoćemo li naturalizmu?* [https://southslavic.files.wordpress.com/2017/12/pasaric\\_hocemo-li-naturalizmu.pdf](https://southslavic.files.wordpress.com/2017/12/pasaric_hocemo-li-naturalizmu.pdf) posjeta 16. srpnja 2019.
7. Veber Tkalčević, Adolfo. *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*, Zagreb 1873. [https://books.google.hr/books?id=53xcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hr/books?id=53xcAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) posjeta 17. rujna 2019.

### **Književna djela:**

1. Kumičić, Eugen. *Urota Zrinsko-Frankopanska*, drugo izdanje, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 19\*\*.

2. Sisolski, Jenio. (Evgenij Kumičić) *Pod puškom*, Tisak i naklada Scholza i Kralja, Zagreb, 1889.
3. Sisolski, Jenio. *Gospodja Sabina*, Naklada „Matice hrvatske“, Zagreb, 1883.
4. Sisolski, Jenio. *Olga i Lina*, Naklada Milana Kerdića, Sušak, 1881.